

Platón

SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDE

(Devecseri Gábor fordítása)

I. Hogyan hatott rátok, athéni férfiak, vádlóim beszéde, nem tudom; én bizony magam is kis híján beléjük feledkeztem, olyan meggyőzően beszéltek. Ámbár igazat úgyszólván semmit

nem mondtak. Sok hazugságuk közül leginkább egyet csodáltam: azt, amelyben kijelentették, hogy óvakodnotok kell, nehogy rászedjelek, minthogy félelmes szónok vagyok. Nem szégyellték, hogy nyomban tettel cáfolok rájuk, minthogy egyáltalán nem mutatkozom félelmes szónoknak; ez volt, gondolom, a legnagyobb szégyentelenségük; hacsak nem azt nevezik ők félelmes szónoknak, aki igazat mond. Mert ha igen, akkor elismerem: szónok vagyok, bár nem olyan, amilyennek ők elképzelik. Mert ők, mint mondom, alig mondtak valami igazat vagy éppen semmit sem; tőlem viszont a tiszta igazságot fogjátok hallani. De bizony, Zeuszra, athéni férfiak, nem ékes szavú, szólamokkal és cifra kifejezésekkel földísztített beszédeket, mint amilyeneket amazok mondanak, hanem az éppen kínálkozó szavakból álló, keresetlen beszédet. Mert hiszem, hogy mind igaz, amit mondok, és senki közületek tőlem mást ne várjon: mert hiszen nem is illenék, férfiak, hogy ebben az életkorban úgy lépjek elétek, mint valami beszédeket előre mintázgató ifjonc. De éppen ezért kérve kérlek, athéni férfiak: ha azt hallanátok, hogy ugyanolyan szavakkal védekezem, mint amilyenekkel a piacon, a pénzváltók asztalainál – ahol sokatok hallgatott már engem – vagy másutt szoktam beszélni, ne csodálkozzatok, ne is zajongjatok miatta. Mert így áll a dolog: most állok először törvényszék előtt, több mint hetvenesztendős koromban, és szörnyen idegen számomra az itt szokásos beszédmód. Így hát, mint ahogy, ha történetesen valóban idegen volnék, megengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem, éppen úgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tetsző kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra – lehet, hogy ez így rosszabb lesz, de lehet, hogy jobb; ám csak azt kell vizsgálnotok, arra kell fordítanotok figyelmeteket, vajon igazat mondok-e vagy nem: a bírónak ugyanis ez az erénye, a szónoké pedig az igazmondás.

II. Először is, athéni férfiak, a korábbi hazug vádak és a korábbi vádlók ellen kötelességem védekezni, és csak azután a későbbi vádak és a későbbi vádlók ellen. Mert sok vádlóm lépett már elétek, és már régóta, sok éve vádaskodtak, és nem mondtak semmi igazat, s tőlük jobban

félek, mint Anüosztól és társaitól, ámbár ezek is félelmetesek. De amazok még félelmetesebbek, férfiak, akik majdnem mindnyájatokat még gyermekkorotokban elövettek és meggyőztek, és hamis vádakkal vádoltak engem, hogy „él egy bizonyos Szókratész, bölcs férfiú, aki az égi jelenségeket vizsgálgatja, föl kutat minden föld alatti titkot, és a silányabb ügyet jónak tudja föltüntetni”. Ezek, athéni férfiak, akik ilyen híremet hintették el, ezek az én igazán félelmetes vádlóim. Mert hallgatóik azt gondolhatják, hogy aki ilyesmiket kutat, istenekben sem hisz. Azután meg ezek a vádlóim sokan is vannak, és hosszú idő óta vádolgatnak már, ráadásul abban a korban szóltak hozzátok, amelyben a legkönnyebben hittetek nekik, mert gyermekek voltatok, vagy néhányan talán serdülők – és azok teljességgel a hátam mögött vádaskodtak, védelmezőm pedig egy sem akadt. A legkülönösebb az, hogy

még csak a nevüket sem tudhatom vagy mondhatom meg, kivéve, ha valamelyikük történetesen vígjátékíró.* De ahányan csak irigy rágalmaikkal meggyőztek benneteket, vagy

akik maguk meggyőzötven másokat győztek meg, ezek mindannyian teljesen hozzáférhetetlenek. Mert egyiküket sem idézhetem ide, nem cáfolhatom meg itt, hanem egyszerűen mintegy árnyékokkal harcolva kell védekezniem és cáfolgatnom, anélkül, hogy valaki is válaszolna. Higgyétek el tehát, amit mondtam, hogy kétféle vádlóm van: mások az újonnan vádaskodók, és mások a régiek, akikről beszéltem, és lássátok be, hogy először az utóbbiak ellen kell védekezniem. Hiszen ti is előbb a régebbiek vádjait hallgattátok, még hozzá sokkal többször, mint a későbbiekét. Legyen hát: védenem kell magamat, athéni férfiak, és meg kell kísérelnem kiirtani belőletek, még hozzá ilyen rövid idő alatt, azt a rágalmat, mely oly hosszú ideig élt bennetek. Szeretném, ha ez sikerülne – föltéve, hogy nektek is, nekem is valamivel jobb így –, és szeretném, ha elérnék valamit a védekezésemmel. Hanem, úgy vélem, ez nehéz lesz, és egyáltalán nem kerül el a figyelmemet, hogy mennyire nehéz. És mégis – forduljon úgy a dolog, ahogyan az istennek tetszik: engedelmeskedniem kell a törvénynek, és védekezniem kell.

III. Kezdjük tehát a legelején, mi is az a vád, amelyből ellenem a rágalom keletkezett, és amelyben bízva Melétosz is megírta ellenem azt a vádiratot. Lássuk hát, mit beszéltek rágalmazóim, midőn rágalmaztak. Tekintsük úgy, mintha csak valóságos vádlók esküvel megerősített vádiratát olvasnánk föl: „Vétkezik Szókratész és áthágja a törvényt, mert föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít.” Ilyenformán hangzik. Láttatok ilyesmit magatok is Arisztophanész vígjátékában.* Ott valami Szókratészt léptetnek föl, aki azt mondogatja, hogy a levegőben sétál, és sok más butaságot is összelocog, amiből én éppenséggel semmit sem értek. Ezt pedig nem azért mondom, mintha lenézném az ilyenfajta tudományt, ha valaki ilyen tekintetben valóban bölcs – nehogy Melétosz még ezért is perbe fogjon! –, hanem azért, athéni férfiak, mert semmi közöm sincs az egészhez. Sokatokat hívhatom erre tanúul, és azt óhajtom: világosítsátok föl egymást, és mondjátok el, ahányan csak engem beszélgetni hallottatok – márpedig sokan vannak köztetek ilyenek –, mondjátok hát el egymásnak, vajon hallott-e valaha is valamelyiketek engem ilyesmiről, akár sokat, akár keveset beszélgetni. Ebből aztán fölismerhetitek, hogy ilyen a többi dolog is, amit rólam a sokaság állít.

IV. Tehát sem ebből nem igaz semmi, sem az nem igaz, amit némelyektől hallhattatok, hogy emberek nevelésére vállalkozom, és ezzel pénzt keresek. Ámbár azt is szépnek tartom, ha valaki ért az emberek neveléséhez, mint a leontinói Gorgiasz, a keószói Prodikosz és az éliszi Hippiasz. Ezek mindegyike ért hozzá, férfiak; városról városra járnak, és ráveszik az ifjakat, akik pedig saját polgártársaik közül ingyen lehetnek együtt azzal, akivel csak akarnak, hogy amazok társaságát hagyják el, öhozzájuk csatlakozzanak, fizessenek nekik érte, és még hálát is érezzenek irántuk. Egyébként nálunk is él még egy ilyen ember, egy paroszi bölcs, akiről megtudtam, hogy itt tartózkodik. Véletlenül találkoztam ugyanis valakivel, aki egymaga többet fizetett már a szofistáknak, mint a többiek együttvéve: Kalliasszal, Hipponikosz fiával. Ezt azután megkérdeztem, mert van neki két fia: „Kalliasz – így szóltam hozzá –, ha a két fiad csikónak vagy borjúnak született volna, ugye valami felügyelőt kellene melléjük keresnünk és felfogadnunk, aki széppé és jóvá tenné őket a hozzájuk illő erényekben? Ez pedig vagy a lóidomítók, vagy a gazdálkodók közül kerülne. Most azonban, minthogy a fiaid emberek, milyen felügyelőt szándékozol fogadni melléjük? Ki ért a hozzájuk

illő erényekhez? Gondolom, megfontoltad már ezt, hiszen fiaid vannak. Van-e már valakid – kérdeztem – vagy nincs?” „Van bizony” – felelte. „Kicsoda – szóltam –, hová való és mennyiért tanít?” „Euénosz – válaszolta –, paroszi ember, Szókratészom, és őt mináért.” Én pedig magasztaltam Euénoszt, ha valóban ért ehhez a mesterséghez és ilyen mértéktartással tanít. Hiszen magam is dicsekedném és büszkélkedném vele, ha értenék ehhez: csak hogy nem értek hozzá, athéni férfiak.

V. De talán valaki közületek ezt az ellenvetést tehetné: „De hát, Szókratész, mi is ez a te ügyed? Hogyan keletkeztek rólad e rágalmak? Hiszen ha semmi egyebet nem míveltél volna, mint mások, ha nem cselekedtélt volna mást, mint a sokaság, bizonyára nem támadt volna felőled ez a hír és beszéd. Mondd meg hát, mi az okuk, nehogy elhamarkodottan ítéljünk feletted.” Úgy látom, igaza van annak, aki ezt kérdezi, és meg is kísérlem kifejtteni nektek, mi hozta rám ezt a nevet és rágalmat. Halljátok hát! Lehet, hogy akad majd közületek, aki azt hiszi, tréfálok; de tudjátok meg: a tiszta igazságot mondom. Én ugyanis, athéni férfiak, nem más miatt, hanem bizonyos bölcsesség miatt jutottam ahhoz a névhez. És miféle bölcsesség miatt? Bizonyosan valami emberi bölcsesség miatt, mert valóban úgy lehet, hogy ebben a tekintetben bölcs vagyok. Azok ellenben, akiket az imént említettem, valami, az emberinél magasabb bölcsesség birtokosai, vagy ha nem, nem tudom, mit mondjak. Mert én ahhoz nem értek, és aki azt állítja, hogy értek, az hazudik, és azért mondja, hogy rágalmazzon. És most, athéni férfiak, kérlek, ne zajongjatok, ha valami nagyot találnék mondani. Mert nem enyém a szó, amit most mondanék, hanem aki elég hitelt érdemel előttetek, olyan valakire hivatkozom.

Az én bölcsességemre vonatkozóan ugyanis, hogy van-e és milyen, tanúul a delphoi istent állítom elétek. Khairephónt ugye ismeritek? Ő nekem gyermekkori barátom, és közületek is a legtöbbnek barátja, veletek menekült ő is ama futás idején,* és veletek együtt tért haza. Azt is tudjátok, milyen volt Khairephón, milyen buzgó mindabban, amibe csak belefogott. Többek között egyszer Delphoiba is elment, és ilyen jóslatot mert kérni – de, amint kérlek, ne zajongjatok, férfiak –, azt kérdezte tehát, van-e ember, aki nálam bölcsőbb. A Püthia pedig azt

a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsőbb. Erről az ő itt jelenlévő testvére* tanúskodik előttetek, mert ő maga már halott.

VI. Figyeljetek mármmost, miért mondom el mindezt: mert föl akarlak világosítani benneteket, honnan eredt ellenem a rágalom. Mikor ugyanis én ezt meghallottam, a következőképpen elmélkedtem: Mit is mond az isten, vajon mire céloz? Mert annyi bizonyos: én magam egyáltalán nem tudok róla, hogy akár nagyon, akár csak valamennyire is bölcs volnék. Mit akarhat tehát mondani, mikor kijelenti, hogy én vagyok a legbölcsőbb? Mert csak nem hazudik; hiszen neki ezt az isteni törvény nem is engedi. Hosszú ideig bizonytalanságban

voltam afelől, mit akar mondani, végre nagy nehezen a következő utat találtam, hogy szava jelentését kutathassam. Elmentem egyikéhez azoknak az embereknek, akik bölcs hírében állanak, hogy ha valahol, hát nála megcáfoljam a kinyilatkoztatást, és bebizonyítsam a jósszónak, hogy „íme, ez bölcsőbb nálam, te pedig azt mondtad, hogy én vagyok a legbölcsőbb”. Jól megvizsgáltam ezt az embert – a nevét nem szükséges említenem, elég az, athéni férfiak, hogy egyike volt azoknak az államférfiaknak, akiknél én vizsgálódva így jártam –, társalogtam vele, és úgy láttam, hogy ezt az embert bölcsnek találja ugyan sok más ember, leginkább pedig ő maga, valójában azonban nem az. Azután megkísérletem neki is bebizonyítani, hogy bár bölcsnek véli magát, mégsem az. Így aztán ellenségemmé vált ő is, és még sok más is, aki jelen volt. Elmenve azután számot vetettem magammal, s úgy találtam, hogy ennél az embernél bizony bölcsőbb vagyok. Mert valószínű ugyan, hogy egyikünk sem tud semmi szépet és jót, csakhogy ő azt véli, hogy tud, noha nem tud, én viszont, mint ahogy nem tudok, nem is vélem azt, hogy tudok. Úgy látszik hát, hogy én evvel a kicsiséggel mégiscsak bölcsőbb vagyok nála, hogy amit nem tudok, arról nem is vélem, hogy tudom. Azután egy másikat kerestem fel, egyikét azoknak, akiket amannál is bölcsőbbnek tartottak, és

teljességgel ugyanazt tapasztaltam. És így aztán ez is meg sok más ember is ellenségemmé vált.

VII. Ezután mármost sorban mentem tovább mindegyikhez, érezve, félve, bánva, hogy ellenségeket szerzek – és mégis elkerülhetetlennek tartottam, hogy ne az isten kijelentését becsüljem a legtöbbre: a jóslat jelentésének vizsgálása érdekében el kellett tehát mennem mindenkire, aki valamely tudás hírében állott. És, a kutyára,* athéni férfiak – hiszen az igazságot kell mondanom előttetek –, ilyesmit tapasztaltam: azokról, akik a legjobb hírből

állnak, az isten szava értelmében vizsgálódva úgy láttam, hogy a bölcsesség dolgában csaknem a legfogyatékosabbak; mások viszont, akikről pedig azt tartották, hogy értéktelenebbek, a józan belátásra rátermettebbnek látszottak. Most pedig fel kell előttetek tárnom bolyongásom történetét: miféle munkákat végeztem el, csak azért, hogy mégis megcáfolatlan maradjon a kinyilatkoztatás. Az államférfiak után a költőket kerestem föl, a tragédia- és dithüramboszköltőket meg a többieket, hogy ott tetten érhessem magam, mennyivel tudatlanabb vagyok náluk. Elővettem tehát azokat a költeményeiket, amelyekre, úgy láttam, a legtöbb gondot fordították, és apróra kikérdeztem őket, hogyan értették, amit mondtak, hogy egyszermind tanuljak is tőlük valamit. Szégyellem megmondani nektek, férfiak, az igazat; mégis ki kell mondanom. Úgyszólván mindenki, aki jelen volt, náluk okosabban tudott hozzászólni ahhoz, amit ők maguk szereztek. Egyszóval megtudtam a költőkről is, hogy nem bölcsesség folytán költenek, amit költenek, hanem valami természeti adottságnál fogva, bizonyos ihletettségekben, mint a jóvendőmondók és jósok; mert ezek is sok szépet beszélnek, de semmit sem tudnak arról, amiről beszélnek. Valami ehhez hasonló történik, úgy láttam, a költőkkel is. Ugyanakkor észrevettem, hogy ők költészetük miatt azt képzelik: más dolgokban is ők a legbölcsebbek, pedig nem azok. Eltávoztam tehát tőlük, és úgy éreztem: őket is éppen avval múlom felül, amivel az államférfiakat.

VIII. Végül is a kézműveseket látogattam meg. Magamról ugyanis tudtam, hogy úgyszólván semmit sem tudok, róluk pedig már előbb is gondoltam, hogy olyannak találom őket, mint akik sok szép dologhoz értenek. Ebben azután nem is csalódtam, mert értettek olyasmikhez, amikhez én nem – és ennyiben bölcsebbek is voltak nálam. Csakhogy, athéni férfiak, úgy találtam, hogy ugyanaz a hibájuk a jó kézműveseknek is, ami a költőknek: mindegyik, aki a maga mesterségét jól végezte, azt képzelte, hogy minden más dologban is ő a legbölcsebb, és bizony ez a hibájuk eltakarta azt a bölcsességet is; így azután a jósszó nevében megkérdeztem magamtól, vajon azt választanám-e, hogy olyan maradjak, amilyen vagyok, csöppet sem bölcs az ő bölcsességük, de nem is tudatlan az ő tudatlanságuk szerint, vagy mindkét tulajdonságuk meglegyen bennem is. És azt feleltem magamnak és a jósszónak, hogy jobb nekem, ha olyan maradok, amilyen vagyok.

IX. E vizsgálódások következtében, athéni férfiak, sok gyűlölség keletkezett ellenem, méghozzá a legterhesebb és legsúlyosabb gyűlölségek. Annyira, hogy sok rágalom is származott belőlük, és ezért adták nekem a „bölcst” nevet is. Mert a jelenlevők mindannyiszor azt hiszik, hogy én magam bölcs vagyok mindabban, amiben másokat cáfolgatok. De alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedül az isten bölcs, és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit nem ér, és kitetszik az is, hogy nem Szókratészt értette, csak felhasználta az én nevemet, például állítva engem, mintha csak ezt mondaná: „Az közületek a legbölcsebb, emberek, aki, mint Szókratész, felismerte, hogy bölcsesség tekintetében valójában semmit sem ér.” Ezért megyek el még most is mindenüvé, ezt kutatom és vizsgálom az isten kijelentése értelmében, ha valakit akár

a városbeliek, akár az idegenek közül bölcsnek gondolok; ha azután úgy látom, hogy nem az, akkor az isten oldalára állok, és kimutatom, hogy nem bölcs. És e miatt az elfoglaltságom miatt nem jutott időm sem a város ügyeivel, sem házi ügyeimmel említésre méltó módon törődnöm, hanem ezerszeres szegénységben élek az isten szolgálata miatt.

X. Ezenkívül az ifjak önként csatlakoznak hozzám, azok, akiknek a legtöbb ráérő idejük

van, a leggazdagabbak gyermekei; szeretik hallgatni, amint az embereket vizsgálgom; azután ők maguk is gyakran utánoznak engem, és megkísérelnek másokat is megvizsgálni; és azután, gondolom, találnak is nagy bőségben olyan embert, aki azt hiszi magáról, hogy tud valamit, pedig csak nagyon keveset vagy semmit sem tud. Az általuk megvizsgáltak pedig nem rájuk haragszanak meg, hanem énrám, és azt mondják, hogy „van egy bizonyos nagyon utálatos Szókratész, és megrontja az ifjúságot”. Ha pedig valaki megkérdi tőlük, milyen cselekedettel és milyen tanítással teszi ezt, semmit sem tudnak felelni, mert hiszen nem

tudják; de hogy el ne árulják zavarukat, azokat a minden bölcselkedővel szemben kéznél levő dolgokat emlegetik: az égi jelenségeket meg a föld alatti dolgokat, az istentagadást, a silány ügy jobbnak való feltüntetését. Mert az igazat, gondolom, nem szívesen mondanák meg, azt tudniillik, hogy kiderült róluk: megjátsszák, hogy tudnak valamit, de nem tudnak semmit. Minthogy pedig ezek, úgy tartom, becsvágyóak és ingerültek, sokan vannak, és együvé sorakozva meggyőző hévvel beszélnek rólam, sikerült és sikerül is teletölteniük a fületeket heves rágalmaikkal. Közülük lépett föl ellenem Melétosz is, Anütosz is, Lükón is. Melétosz a költőkért haragszik rám, Anütosz a kézmívesekért és államférfiakért, Lükón a szónokokért. Így hát, mint ahogy már kezdetben mondtam, csodálkoznék, ha ilyen rövid idő alatt ki tudnám

belőletek irtani azt az oly nagyra nőtt rágalmat. Íme az igazság, athéni férfiak, kimondtam előttetek, anélkül, hogy akármit is eltitkoltam vagy elrejtettem volna. Pedig majdnem biztosan

tudom, hogy éppen evvel magamra haragítalak. Ez viszont megint csak bizonyítéka annak, hogy igazat mondok, hogy valóban ezen alapul az ellenem szóló rágalom, és hogy ez az oka. És akár most, akár máskor vizsgáljátok mindezt, így fogjátok találni.

XI. Avval szemben, amivel régi vádlóim vádoltak, legyen elég előttetek ennyi védelem.

Melétosszal, a derék és államát szerető Melétosszal, mint ő nevezi magát, és a későbbiekkel szemben kíséreltem meg ezek után a védekezést. Vegyük hát újra elő, mert ők másfajta vádlók, az ő vádiratukat is. Valahogy így szól: „Vétkezik Szókratész – mondja –, mert megrontja az ifjúságot, és nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más, új daimónok működésében.” Ilyen hát a vád: vizsgáljuk meg ennek a vádnak minden pontját. Azt állítja, azzal vétkezem, hogy megrontom az ifjúságot. Én pedig, athéni férfiak, azt mondom: Melétosz vétkezik, minthogy komoly dolgokból tréfát űz, és könnyedén főbenjáró bűnnel vádolva törvényszék elé idéz embereket, buzgalmat és aggodalmat színlelve olyan dolgokban, amelyekre idáig soha semmi gondot nem fordított. Hogy ez így van, megkísérlem nektek is bebizonyítani. XII. És most gyere csak, Melétosz, és felelj: vajon fontosnak tartod, vagy éppen nem, hogy az ifjak a lehető legderekabbak legyenek?

MELÉTOSZ

Én bizony igen.

SZÓKRATÉSZ

Rajta hát, mondd meg most ezeknek itt, ki teszi őket derekabbá. Világos, hogy tudod, hiszen törődöl vele. A megrontójukat már meg is találtad: engem, amint mondd; ide is állítasz; be is vádolsz. De most jelöld meg azt, aki derekabbá teszi őket, és jelentsd ezeknek, kicsoda az. Látod, Melétosz, hallgatsz, és egyetlen szót sem tudsz szólani. Nem tartod ezt csúfságnak és elég bizonyítéknak az állításomra, hogy soha nem törődtél a dologgal? De hát mondd meg már, te derék ember, ki teszi őket derekabbakká.

MELÉTOSZ

A törvények.

SZÓKRATÉSZ

De nem ezt kérdem, te legderekabb, hanem melyik ember, aki mindenekelőtt ezeket is ismeri, a törvényeket.

MELÉTOSZ

Hát ezek a bírák, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Hogy érted, Melétosz? Ezek tudják az ifjakat nevelni és derekabbá tenni?

MELÉTOSZ

De mennyire!

SZÓKRATÉSZ

És vajon mindnyájan vagy némelyikük igen, némelyikük nem?

MELÉTOSZ

Mindnyájan.

SZÓKRATÉSZ

Hérára, jól beszélsz! Nagy bőségében vagyunk hát a jótévőknek. Hát aztán? Ezek a hallgatók itt derekabbá teszik őket; vagy nem?

MELÉTOSZ

Ezek is.

SZÓKRATÉSZ

Hát a tanács tagjai?

MELÉTOSZ

A tanács tagjai is.

SZÓKRATÉSZ

Hogyan, Melétosz, csak nem a népgyűlésben a népgyűlés tagjai rontják meg az ifjúságot? Vagy talán azok is mindnyájan derekabbá teszik?

MELÉTOSZ

Azok is.

SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik tehát, minden athéni polgár derekabbá és jobbá teszi őket, kivéve engem: én vagyok egyedül a megrontójuk. Ezt mondd?

MELÉTOSZ

Bizony nagyon is, éppen ezt mondom.

SZÓKRATÉSZ

Így hát nagy szerencsétlenségre ítélsz. És most kérlek, felelj. Úgy gondolod, a lovaikkal is így áll a dolog? Minden ember jobbá teszi őket, és csak egy rontja el? Vagy pedig éppen az ellenkezője igaz: egy képes csak derekabbá tenni a lovakat, vagy csak nagyon kevesen: a lovászok. A többiek pedig, ha foglalkoznak velük és használják őket, elrontják. Nem így áll a helyzet, Melétosz, a lovakkal is és minden más élőlényel is? De bizony így, akár tagadjátok, te és Anütosz, akár beleegyeztek. Mert hiszen nagy-nagy szerencséje volna az ifjaknak, ha csak egy ember rontaná őket, és a többi mind javítaná. Csakhogy, Melétosz, te eléggé bebizonyítod most, hogy soha nem is gondolkoztál az ifjúság felől, és világosan kimutatod azt

a gondatlanságot, hogy soha nem törődtél avval, amiért engem törvényszék elé vezetsz.

XIII. De, Zeuszra, azt is mondd meg nekünk, Melétosz, vajon derék vagy gonosz polgártársak között jobb-e élnünk? Felelj hát, ember! Nem kérdezek nehezet. Hát nem tesznek

a gonoszok az ő közvetlen környezetükkel mindig valami rosszat, a jók pedig valami jót?

MELÉTOSZ

Dehogynem.

SZÓKRATÉSZ

És van-e, aki inkább óhajtja, hogy a vele élők ártsanak neki, mint hogy használjanak?

Felelj, te derék ember! Hiszen a törvény is azt parancsolja neked, hogy felelj. Van-e olyan, aki

jobb szereti, ha ártnak neki?

MELÉTOSZ

Olyan nincs.

SZÓKRATÉSZ

Most aztán mondd meg azt is, vajon miért idéztél engem ide; azért, mert az ifjúságot szándékosan vagy azért, mert akaratlanul rontom meg és teszem gonosszá?

MELÉTOSZ

Én bizony azért, mert szándékosan.

SZÓKRATÉSZ

Hogyan, Melétosz, annyival bölcsebb volnál te, ily fiatal létedre, nálam, az öregnél, hogy fölismered: a rosszak mindig rosszat mívelnek a hozzájuk legközelebb állókkal, a jók meg jót – én pedig a tudatlanságnak oly fokára jutottam, hogy azt sem értem meg: ha a velem együtt élők közül valakit gonosszá teszek, annak a veszélynek teszem ki magam, hogy az ő részéről valami ártalom ér majd – és ilyen nagy bajt szándékosan okozok, ezt mondd? Ezt ugyan nem

hiszem el neked, Melétosz, és azt hiszem, más sem akad, aki elhiggye. Hanem vagy nem rontom meg őket, vagy ha megrontom, akaratlanul teszem, és így te mindkét esetben hazudsz.

Ha pedig akaratlanul rontom meg, az ilyen akaratlanul elkövetett vétségekért a törvény szerint

nem ide kell idézni az embert, hanem személyesen külön felkeresve felvilágosítani és inteni.

Mert világos, hogy ha ezt megtudom, fölhagyok avval, amit akaratlanul teszek. De te óvakodtál attól, hogy velem együtt légy és fölvilágosíts, ezt egyáltalán nem akartad, hanem ide idézel, ahová a törvény szerint a büntetésre és nem a tanításra szorulókat kell idézni.

XIV. Bizony, athéni férfiak, most már világos, amit mondtam, hogy Melétosz ezekkel a dolgokkal soha egy csöppet sem törődött. Mindazonáltal mondd meg nekünk, Melétosz: mivel

rontom meg szerinted a fiatalabb embereket? Vagy igaz is! A benyújtott vádirat szerint azt tanítom, hogy ne higgyenek az istenekben, akikben a város hisz, hanem más, új daimónok működésében. Nem azt mondd, hogy ilyen tanítással rontom meg őket?

MELÉTOSZ

De igen, nagyon is, éppen ezt mondom.

SZÓKRATÉSZ

Most pedig magukra az istenekre, akikről éppen szó van, Melétosz, mondd meg ezt még világosabban nekem és ezeknek a férfiaknak. Mert én sehogyan sem tudom megérteni, mit állítasz: azt tanítom-e, hogy bizonyos istenekben hinni kell, és így magam is hiszek istenekben, és nem vagyok teljességgel istentagadó, és nem is ez a vétkem, csak az, hogy nem

azokban az istenekben hiszek, akikben a város, hanem másokban – ezzel vádolsz-e, hogy másokban? Vagy azt állítod, hogy egyáltalán nem hiszek istenekben, és másokat is erre tanítok?

MELÉTOSZ

Azt mondom, hogy egyáltalán nem hiszel istenekben.

SZÓKRATÉSZ

Különös ember vagy, Melétosz; ugyan miért állítod ezt? Hát sem a napot, sem a holdat nem tartom istennek, mint a többi ember?

MELÉTOSZ

Zeuszra, nem, igaztévő férfiak! Hiszen a napot kőnek mondja, a holdat meg földnek.

SZÓKRATÉSZ

Azt hiszed talán, kedves Melétosz, hogy Anaxagoraszt vádolod? Annyira lenézed ezeket, annyira járatlannak tartod őket az irodalomban, hogy azt hiszed, nem tudják: a klazomenai Anaxagorasz könyvei vannak tele ezekkel a beszédekkel? S így hát azt tanulják tőlem az ifjak,

amit ha nagyon drágán, hát egy drachmáért megvásárolhatnak maguknak a színházban, hogy aztán kinevethessék Szókratészt, ha úgy tesz, mintha az övé volna ez a tanítás, mely egyébként még képtelen is? De Zeuszra! Olyan erős a meggyőződésed, hogy én semmiféle istenben nem hiszek?

MELÉTOSZ

Bizony nem hiszel, Zeuszra, egyáltalán nem.

SZÓKRATÉSZ

Hihetetlen, amit mondasz, Melétosz, méghozzá úgy látom, neked magadnak is. Mert úgy látom, athéni férfiak, nagyon elbizakodott és féktelen ez az ember, és vádiratát is

kétségtelenül elbizakodottságból, féktelenségből és éretlenségből nyújtotta be. Úgy viselkedik, mintha csak valami rejtvényt adott volna föl, és most kísérletet tesz: „Vajon rájön-e ez a bölcs Szókratész, hogy csak tréfálok és enmagamnak ellentmondok, vagy becsaphatom őt is meg a többieket, a hallgatóságot is?” Én úgy látom, magamagának mond ellent a vádiratban, mintha csak ezt mondaná: „Vétkezik Szókratész, mert nem hisz istenekben, hanem istenekben hisz.” Ezt pedig csak olyan ember mondhatja, aki játszik a szavakkal. XV. Vizsgáljátok meg velem együtt, férfiak, miért hiszem, hogy Melétosz ezt mondja. Te pedig felelj nekünk, Melétosz. És ti, kérlek, ne feledkezzetek meg arról, amire már kezdetben kértelek, hogy ne zajongjatok, ha az általam szokásos módon intézem hozzátok beszédemet. Van-e olyan ember, Melétosz, aki emberi dolgok létezésében hisz, emberek létezésében azonban nem? Feleljen, férfiak, és ne összevissza kiabáljon. Van-e, aki a lovak létezésében nem hisz, de a lóversenyekében igen; vagy aki a fuvolásokban nem, de a fuvolaszóéban igen? Nincs, te legkitűnőbb ember; és ha te nem akarsz felelni, majd megmondom én, neked és mindezeknek itt. De most felelj legalább erre: van-e, aki daimónok működésében hisz, daimónokban azonban nem?

MELÉTOSZ

Nincs.

SZÓKRATÉSZ

Szerencse, hogy nagy nehezen válaszoltál – e férfiak parancsára. Azt mondod, ugye, hogy daimónok működésében hiszek és tanítom létezésüket, már akár újakét, akár régiekét. Daimónok működésében tehát hiszek a te szavaid szerint, melyeket esküvel is megerősítettél a vádiratodban. Ha viszont daimónok működésében hiszek, feltétlenül szükséges, hogy daimónokban is higgyek. Nem így áll a dolog? De így áll: fölteszem, hogy egyetértesz, minthogy nem felelsz. A daimónokat pedig nem tartjuk-e isteneknek vagy istenek gyermekeinek? Mit mondasz: igen vagy nem?

MELÉTOSZ

Igen.

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát daimónokban hiszek, ahogyan mondod, és ha a daimónok valamiféle istenek, akkor úgy van, amint mondtam, hogy csak rejtvényt adsz fel és tréfálsz, mikor azt állítod, hogy nem hiszek az istenekben és megint csak hiszek bennük, minthogy hiszek a daimónokban. Ha pedig a daimónok az isteneknek valamiféle fattyúgyermekei nimfáktól vagy másoktól, ahogyan tartják is róluk, akkor hát hinné-e ember, hogy istenek gyermekei vannak, istenek azonban nincsenek? Ez éppoly képtelenség volna, mint hogyha valaki elismerné, hogy a lovaknak és szamaraknak vannak csikaik: az öszvérek, azt azonban már nem ismerné el, hogy lovak és szamarak is vannak. Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyújtottad be, hogy bennünket próbára tégy, vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekkel vádolj engem. De hogy ezt elhited bárkivel is, akinek csak egy csöpp kis esze van, hogy valaki, aki daimóni és isteni dolgokban hisz, ugyanaz az ember nem hisz sem daimónokban, sem istenekben, sem héroszokban – az teljesen lehetetlen. XVI. Tehát, athéni férfiak, annak bizonyítására, hogy a Melétosz vádirata értelmében nem vagyok vétkes, azt hiszem, nincs szükség nagy védelemre, hanem ennyi is éppen elég. Amit azonban az előbb mondtam, hogy sokan nagyon meggyűlöltek engem, higgyétek el, hogy igaz. És ez az, ami engem elveszít, ha elveszít, nem Melétosz, nem is Anütosz, hanem a sokaság rágalma és irigysége. Mert ez már sok más derék embert elveszített, és gondolom, is még elveszíteni; attól ugyan nem kell félnem, hogy énnálam megállapodik. De valaki talán így szólhatna: „Hát nem szégyelled magad, Szókratész, amiért olyan foglalatossággal foglalkozol, amely most könnyen halálra vihet?” Én pedig ennek igaz szóval így felelnék: „Nem beszélsz helyesen, ember, ha azt hiszed, hogy olyan férfinak, akiben csak

egy kis érték van is, az életben maradás vagy meghalás eshetőségét kell mérlegelnie és nem csupán azt vizsgálnia, mikor valamit mivel, vajon igazságos vagy igazságtalan, derék vagy rossz emberhez illő dolgot cselekszik-e. Hiszen a te szavad szerint silány volna mindaz a félisten, aki Trójában lelte végét, és a többi közt Thetisz fia is, aki annyira semmibe vette a veszélyt a gyalázathoz képest, amit talán el kellett volna túrnia, hogy mikor Hektór megölésére vágyott, s anyja, az istennő – gondolom – ilyenformán szólt hozzá: „Gyermeke, ha barátod, Patroklosz haláláért bosszút állsz és megölöd Hektórt, magadnak is meg kell halnod, mert – így szólt – nyomban Hektor után készen vár rád is a végzet”;* akkor ő, noha hallotta ezt a beszédet, a halállal és veszéllyel nem törődött, sokkal inkább félt attól, hogy gyáván életben maradjon és barátait bosszulatlanul hagyja; így szólt:

Ám haljak meg azonnal...*

ha megbüntettem a bűnöst, semhogyt itt vesztegeljek nevetségül

görbe hajóknál, terhe a földnek.*

Csak nem hiszed, hogy ő törődött volna halállal és veszéllyel? Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valami egyszer odaállt, mert azt a helyet találta legjobbnak, vagy mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembeszállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázattal.

XVII. Szörnyűséget követtem volna el, athéni férfiak, ha én, akinek az általatok előljáróimmá választott hadvezérek jelölték ki a helyemet Potidaiánál, Amphipolisznál és Déliónnál, és helytállottam úgy, mint a többiek, azon a helyen, ahová állítottak, és szembeszálltam a halállal, most pedig, mikor felfogásom és meggyőződésem szerint, ha isten jelölte ki a helyemet, hogy bölcselkedve, magamat és másokat vizsgálgatva éljek, annyira félnék a haláltól vagy bármi mástól, hogy elhagyjam a helyemet. Szörnyű lett volna bizony, és

voltaképpen igazság szerint akkor idézhetnének törvényszék elé, hogy nem hiszek az istenek létezésében, minthogy nem engedelmeskedem az isteni szónak, félek a haláltól, és bölcsnek tartom magamat, pedig nem vagyok az. Mert ha valaki fél a haláltól, férfiak, az nem tesz mást, mint hogy bölcsnek tartja magát, mikor pedig nem az; mert ez is csak annyi, hogy azt hiszi, tudja, amit nem tud. Hiszen senki sem tud a halálról semmit, még azt sem, hogy nem éppen a legnagyobb jótétemény-e mindenekelőtt az ember számára – és mégis úgy félnék tőle, mintha bizonyosan tudnák, hogy a legnagyobb baj. Hogyne volna hát ez tudatlanság, méghozzá a legszégeylenetesebb: azt hinni, hogy tudjuk, amit nem tudunk? Én, férfiak, e tekintetben is bizonyára abban különbözöm a legtöbb más embertől – és ha valamiben, hát ebben merném magamat másnál bölcsőbbnek mondani –, hogy mivel nem tudok eleget a Hadészbeli dolgokról, nem is képzelem, hogy tudok. Azt azonban biztosan tudom, hogy vétkezni és nem engedelmeskedni a jobbnak, akár isten az, akár ember, az csúf és rossz. Olyan dolgoktól tehát, melyekről nem tudom, nem éppen jók-e, sohasem fogok jobban félni és óvakodni, mint olyanoktól, amelyekről biztosan tudom, hogy rosszak; még akkor sem, ha most elbocsátanátok, és nem hinnétek Anütosznak, aki kijelentette, hogy vagy egyáltalán nem kellett volna nekem idekerülnöm, vagy ha már idekerültem, mindenképpen ki kell végeztetnetek, mert, mondta, ha innen megmenekülnék, akkor a fiaitok nyomban avval foglalkoznának, amit Szókratész tanít, és valamennyien teljesen elromlanának. Tehát, ha ti erre így szólnátok hozzám: „Szókratész, most ugyan nem hallgatunk Anütoszra, hanem elbocsátunk téged, de csak azzal a feltétellel, hogy soha többé nem foglalkozol azzal a vizsgálódással, soha nem bölcselsz; ha pedig ezen mégis rajtakapunk, meghalsz”, ha tehát, mint mondtam, ezzel a feltétellel mentenétek föl, azt felelném: szeretlek is, kedvellek is benneteket, athéni férfiak, engedelmeskedni azonban inkább fogok az istennek, mint nektek,

és amíg csak lehelek és képes vagyok rá, nem hagyom abba a bölcselkedést, sem azt, hogy ne intsem és ne világosítsam föl, akivel csak éppen találkozom közületek, a szokott módon ekképpen szólva hozzá: „Ejnye, te legderekabb ember, athéni polgár vagy, a bölcsességben és hatalomban legnagyobb és legkiválóbb város polgára; nem szégyelled hát, hogy mindig csak a

vagyonod lehető legnagyobb gyarapítására van gondod, meg hírnevedre, megbecsültetésedre, de a belátásról, az igazságról és arról, hogy lelkedet a lehető legjobbá tedd, nem is gondoskodik, nem is gondolkodik?” Ha pedig valamelyikötök ellentmondana, és azt állítaná, hogy ő igenis törődik ezzel, akkor nem bocsátom el rögtön, nem is távozom mellőle, hanem

kikérdezem, megvizsgálom, cáfolgatom, és ha úgy látom, nincs birtokában az erénynek, de azt állítja, hogy igen, akkor össze is szidom, hogy a legtöbbet érő dolgokat a legkevesebbre becsüli, a silányabbakat pedig többre. Ezt fogom tenni ifjúval, öreggel, akivel csak találkozom, idegennel is, városbelivel is, de veletek, városbeliekkel, még inkább, hiszen származásotoknál fogva közelebb álltok hozzám. Mert tudjátok meg, hogy az isten parancsolja ezt, nekem pedig meggyőződése, hogy nem is volt még a városban számotokra nagyobb jótétemény, mint ez az én istennek tett szolgálatom. Mert nem másban fáradozom, mikor köztetek járok, mint abban, hogy ifjakat-öregeteket meggyőzzem: ne törődjék előbb, és ne is olyan buzgón, testével, vagyonával, mint a lelke lehető legjobbá tételével; mondván, hogy nem a vagyonból lesz az erény, hanem az erényből a vagyon és minden más jó az ember számára, a magánéletben is, a közéletben is. Ha ezt mondván, megrontom az ifjúságot, akkor lehet, hogy az ilyen beszédek ártalmasak; ha pedig azt állítja valaki, hogy másról beszélek és nem ilyesmiről, annak a szava semmit sem ér. Mindehhez még hozzátenném, athéni férfiak, akár hallgattok Anütoszra, akár nem, akár elbocsáttok, akár nem, hogy én semmiképpen sem fogok másképp cselekedni, még akkor sem, ha százszor kell is meghalnom.

XVIII. De ne zajongjatok, athéni férfiak, hanem maradjatok meg annál, amire kértelek benneteket: hogy ne zajongjatok a szavaim miatt, hanem hallgassatok meg; hiszen úgy gondolom, még hasznotokra is válik, ha meghallgattok. Mert egyet-mást még el kell mondanom, amire valószínűleg lármázni fogtok; de kérlek, ne tegyétek mégse. Tudjátok ugyanis meg: ha engem, aki ilyen vagyok, mint amilyennek mondom magamat, kivégeztettek,

nem annyira nekem árttok vele, mint magatoknak, mert nekem ugyan nem árthat sem Melétosz, sem Anütosz. Nem is tehetné meg, mert, gondolom, nem isteni jog szerint való dolog, hogy a derekabb embernek a silányabb árthasson. Bizonyára megöletheti vagy száműzetheti, vagy megfoszthatja polgári jogaitól; ezeket ő is meg más is nyilván nagy bajnak

tartja, én azonban nem. Sokkal nagyobb bajnak tartom azt cselekedni, amit ő tesz most: egy ember igazságtalan megölését megkísérelni. Most tehát, athéni férfiak, nagyon is távol állok attól, hogy – mint ahogyan vélnék – magamat védelmezsem, hanem titeket védelmezlek: ne vétkezzetek az isten ajándéka ellen azzal, hogy engem elítéltek. Mert ha engem kivégeztettek, nem egykönnyen találtok más ilyen embert, akit, ha ez nevetségesen hangzik is, egyenesen úgy küldött városotokra az isten, mint valami nagy nemes paripára, mely éppen nagysága miatt meglehetősen lomha, és rászorul arra, hogy egy bögöly felébressze. Úgy vélem, ilyesvalaminek rendelt az isten a város számára engem, aki benneteket külön-külön ébresztgetni, buzdítani és korholni egész nap soha meg nem szűnök, hanem mindig a nyakatokon ülök. Más ilyen ember nem egykönnyen kerül majd számotokra, férfiak; ezért, ha rám hallgattok, meg fogtok kímélni. Lehet, hogy mint a felriasztott szundikálók, haragotokban

felém csaptok, és – Anütoszra hallgatva – megöltök, de azután az egész hátralevő életet alva tölthetitek, hacsak az isten nem gondoskodik rólatok és nem küld hozzátok másvalakit. Hogy én valóban olyasvalaki vagyok, akit isten adott a városnak, a következőkből vehetitek észre: nem vall emberi észjárásra az, hogy én a magam dolgaival egyáltalán nem törődtem, és immár

annyi éven át türtem házi ügyeim elhanyagolását, de a ti dolgaitokban mindig tevékenykedtem, és külön-külön fölkeresve benneteket, mint apátok vagy bátyátok buzdítalak, hogy az erénnyel törődjete. És ha ebből hasznot húztam volna vagy bér fejében

intettelek volna, még volna magyarázata a dolognak. Magatok is látjátok azonban, hogy minden mással oly szégyentelenül vádolgató vádlóim ekkora szemtelenségre mégsem vetemedtek, nem állították, tanút sem léptettek fel rá, hogy én valaha valakitől is fizetséget

kértem vagy követeltem. De én, úgy gondolom, eléggé hiteles tanút léptetek föl rá, hogy igaz, amit mondok: a szegénységemet.

XIX. Talán különösnek látszik, hogy magánúton mindenkihez elmegyek, tanácsokat adok és sokat fáradozom, nyilvánosan azonban nem merek a sokaságotok előtt fellépni és a városnak tanácsot adni. Ennek pedig az az oka, amiről engem már sok helyütt és gyakran hallottatok beszélni, hogy bennem egy isteni, egy démoni hang szokott megszólalni, ugyanaz, amelyről vígjátéki csúfolódással Melétosz is megemlékezik a vádiratában. Már gyerekkorom óta megvan bennem ez a szózat, és ahányszor csak megszólal, mindig lebeszél arról, amit tenni szándékozom, rábeszélni pedig soha nem beszél rá. Ez az, ami ellene szegül annak, hogy nyilvános szereplésre adjam magamat. És, azt hiszem, nagyon jól teszi, hogy ellene szegül: mert tudjátok meg, athéni férfiak, hogy ha én már régen megkísértem volna az államügyekben való nyilvános szereplést, már régen elpusztultam volna, és sem nektek nem tudtam volna használni, sem magamnak. Ne haragudjatok rám, ha kimondom az igazat: nem is lehetséges, hogy biztonságban maradhasson bármely ember, aki akár veletek, akár bármilyen más sokasággal nemesen szembeszáll, és megakadályozza azt a sok igazságtalanságot és törvényteleniséget, ami a városban történik – arra van szükség, hogy az igazságért valóban harcoló ember, ha legalább rövid időre biztonságban akar maradni, magánéletet és ne államférfiúi életet éljen.

XX. Nagy bizonyosságot nyújthatok nektek erre, nem szavakat, hanem amiket becsülök: tetteket. Halljátok hát, mi történt velem, hadd tudjátok meg, hogy én a haláltól való félelmemben senkinek sem szoktam engedni az igazság ellenére, minthogy viszont nem engedek, könnyen el is pusztulhatok. Talán terhes és törvényszéki beszédbe illő, amit mondok, de igaz. Én, athéniak, soha semmi tisztséget nem viseltem a városban, a tanácsnak azonban tagja voltam. És éppen a mi törzsünkön, az Antiokhisz törzsön volt a prütania sora, mikor azt a tíz hadvezért,* aki a tengeri ütközetben elesetteket nem szedette össze, együttesen akartátok elítélni, törvényellenesen, mint ahogyan később mindannyian be is láttátok. Akkor a

prütanisok közül egyedül én szegültem ellenetek, nehogy törvényelleneset cselekedjete, és ellenetek is szavaztam. És bár a rétorok készen álltak, hogy följelentsenek és elvezettessenek, és magatok is ezt követeltétek kiabálva, úgy gondolkoztam, hogy inkább a törvény és igazság oldalán várom be a veszélyt, semhogy csak azért, mert a börtöntől vagy a haláltól félek, veletek tartsak, mikor jogtalanságot akartok elkövetni. Ez még a nép uralma idején történt; mikor pedig megalakult az oligarchia,* akkor az a harminc egyszer ötödmagammal a kerek épületbe hivatott, és elrendelte: hozzuk át Szalamiszból a szalamiszi Leónt, hogy kivégeztessék. Másoknak is adtak ők számos ilyen megbízást, mert igyekeztek mennél több embert bűntársukká tenni. És hát ekkor sem szóval, hanem tettel bizonyítottam be, hogy én a halállal, ha nem volna parasztos így mondanom: egy fikarcnyit sem törődöm, de hogy semmi igazságtalanságot, semmi gonosztságot ne kövessék el, azzal aztán mindennél inkább. Engem az az uralom, akármilyen hatalmas volt, meg nem felemlített annyira, hogy igazságtalanságot kövessék el, hanem, miután az épületből kiléptünk, a többi négy elment Szalamiszba és elhozta Leónt, én pedig elváltam tőlük és hazamentem. És talán meg is halok emiatt, ha az az uralom akkor hirtelen meg nem bukik. Erre sok tanúm lesz előttetek. XXI. Azt hiszitek hát, hogy ennyi ideig élhettem volna, ha részt veszek a közéletben, és úgy veszek részt, mint derék

emberhez méltó: az igazságnak segítek, és mint ahogyan kell is, ezt becsülöm a legtöbbre? Távol áll ez a valóságtól, athéni férfiak: nemcsak én nem, hanem egyetlen más ember sem. Márpedig én egész életemben ilyen vagyok, nyilvános szereplésben is, ha ugyan tettem valamit, ilyennek látszom: soha senkivel szemben nem tágítottam az igazság oldaláról, sem mással, sem azokkal szemben, akiket rágalmazóim tanítványaimnak mondanak. Tanítója soha

senkinek nem voltam; de ha valaki meg akarta hallgatni, mit beszélek és hogyan végzem hivatásomat, akár fiatal volt, akár öreg, ezt senkitől sem sajnáltam; és nem úgy van, hogy csak

akkor beszélek, ha pénzt kapok érte, ha pedig nem, akkor nem; hanem gazdagnak-szegénynek

egyaránt kész vagyok felelni, ha kérdezni akar; annak is, aki válaszolgatva kívánja meghallgatni, amit mondok. Hogy azután ezek közül valaki derék emberré válik vagy sem, azért én, igazság szerint, a felelősséget nem vállalhatom, hiszen soha senkinek tanítást nem ígértem, és nem is tanítottam. Ha pedig valaki azt állítja, hogy tőlem valaha is külön tanult vagy hallott olyasvalamit, amit a többiek is valamennyien nem hallottak, jól tudjátok meg, hogy nem mond igazat.

XXII. De hát miért örülnek némelyek, ha velem hosszabb ideig együtt lehetnek?

Hallottátok már, athéni férfiak, a teljes igazságot mondtam: szívesen hallgatják, mikor olyan embereket vizsgálatok, akik bölcsnek tartják magukat, pedig nem azok. Hiszen ez nem is mulatság nélkül való. Számomra ezt a foglalatosságot, mint mondtam, az isten rendelte, jóslatokkal, álmokképekkel és minden módon, ahogyan csak valaha is valami cselekedetet embernek az isteni végzés megszabott. Mindez, athéniak, igaz és könnyen bizonyítható. Mert ha én az ifjak egy részét megrontom, egy másik részét meg már meg is rontottam, akkor azoknak, akik érettebb korba jutva rájöttek, hogy én nekik, míg ifjak voltak, valaha valami rossz tanácsot adtam, most fel kellene lépniük és bevádolniuk engem és megbüntettetniük. Vagy ha ők maguk nem akarnák tenni, akkor a hozzájuk tartozók közül valakinek, apjuknak vagy testvérüknek, vagy más rokonuknak kellene most emlékeznie, hogy valaha valami rosszat szenvedtek tőlem a rokonaik, és megbüntettetniük. Hiszen, amint látom, itt is vannak közülük sokan, legelőször is kortársam és démosztársam, ez a Kritón, ennek a Kritobulosznak az apja, azután a szphéttoszi démoszból való Lüszaniasz, ennek az Aiszkhinésznek az apja és még ez a képhiszoszi Antiphón, Epigenész apja – azután megint mások, akiknek testvérei voltak társaságomban: Nikosztratosz, Theozotidész fia, Theodosz testvére – pedig Theodosz már meghalt és nem kérheti érdekében őt –; lám, itt van Paralosz, Démodokosz fia, akinek Theagész volt a testvére; íme, ez az Adeimantosz, Arisztón fia, akinek testvére ez a

szintén jelenlévő Platón, és itt van Aiantodórosz, akinek ez az Apollodórosz a testvére. Sok mást is meg tudnék nevezni, akik valamelyikére feltétlenül kellett volna, mint tanúra, Melétosznak beszédében hivatkozni, de ha akkor elfelejtette is, léptesse fel őket most, én nem fogom útját állni, és mondja meg, ha van ilyen bizonyítéka. Csakhogy éppen az ellenkezőjét tapasztalhatjátok majd, férfiak, azt, hogy valamennyien készségesen tanúskodnak

mellettem, „megrontójuk” mellett, rokonaik kártevője mellett, ahogyan Melétosz és Anütosz mondják. És maguknak a megrontottaknak talán lehetne még okuk, hogy védelmezzenek; de a

meg nem rontott, már érettebb korú férfiaknak, az ő rokonaiknak mi más okuk lehet az én védelmezésemre, mint az a helyes és igazságos ok, hogy jól tudják: Melétosz hazudik, én igazat mondok.

XXIII. De legyen már elég, férfiak; körülbelül ez és talán még más ilyesmi az, amit védelmemre elmondhatok. Talán könnyen akad köztetek, aki bosszankodik, mert visszaemlékezik önmagára, amikor ennél a pörnél sokkal jelentéktelenebb pörben pörlekedve könnyek közt könyörgött és esdekelt a bírákhoz, és, hogy mennél inkább szánakozzanak rajta,

fölléptette kisgyermekait és sok más rokonát és barátját – én pedig mindebből semmit sem

teszek, noha veszedelem fenyeget, méghozzá, amint látom, a legnagyobb. Könnyen lehet, hogy akad majd, aki ezt észrevéve, gőgösebben viselkedik irányomban, és éppen ezek miatt ingerülten úgy szavaz, ahogyan a haragja irányítja. Ha tehát valamelyikőtök úgy viselkedik – bár én nem tartom méltányosnak, de ha mégis így lenne –, úgy látom, illendő, ha így szólok hozzá: „Nekem, te kiváló ember, gondolhatod, szintén vannak rokonaim, hiszen az is Homérosz mondása, hogy

tölgytől vagy sziklától én sem eredtem,*

hanem emberektől, így hát vannak rokonaim is, fiaim is, athéni férfiak, hárman: egy már ifjú, kettő pedig még gyermek. Mindazonáltal egyiküket sem léptetem föl, hogy ezzel felmentő szavazatért esdekelyjek hozzátok.” Miért nem teszek semmi ilyesmit? Nem elbizakodottságból, athéniak, nem is azért, mintha benneteket megvetnék. De az, hogy a halállal szemben bátran viselkedem-e vagy sem, más kérdés, viszont sem az én, sem a ti, sem az egész város tisztességéhez nem tartanám illőnek, hogy én, az én életkoromban, s annak a névnek – már akár jogos, akár jogtalan – birtokában bármi ilyesmit cselekedjem; hiszen a közvélemény is az, hogy Szókratész a többi embertől különbözik valamiben. Az is csúnya volna, ha közületek valaki, ki a közhit szerint bölcsességben, vitézségben vagy bármilyen más

erényben kitűnik, így viselkednék; pedig hát én gyakran láttam egyeseket, akik, mikor elítélték őket, bár azt hitték róluk, hogy érnek valamit, furcsán viselkedtek, mert úgy vélték, valami szörnyűséget szenvednek el, ha meghalnak – mintha csak halhatatlanságra számítottak volna, ha ti nem végzitek ki őket. Ezek, szerintem, szégyent hoznak a városra, olyannyira, hogy egy idegen azt mondhatja: az athéniak erényben legkitűnőbb emberei, akiket ők maguk emelnek hivatalokba és más tisztségekre, az asszonyoktól semmiben sem különböznek. Nem szabad tehát, athéni férfiak, ilyesmit tennünk, akik valamit tartunk magunkról, és ha mégis így

tennének, nektek nem szabad megengednetek, hanem éppen azt kellene megmutatnotok, hogy sokkal szigorúbban elítélitek az ilyen szálnalmas színjátékokat bemutató embert, aki a várost nevetségessé teszi, mint azt, aki nyugodtan viselkedik.

XXIV. De a tisztesség híretől függetlenül is, férfiak, igazságosnak sem tartom, hogy könyörögjek a bíróhoz, és könyörgéssel nyerjek felmentést, hanem föl kell őt világosítani, és meg kell győzni. Mert nem azért ül a helyén a bíró, hogy az igazságot kegyelemből osztogassa, hanem azért, hogy az igazság szerint ítéljen. Hiszen meg is esküdött, hogy nem annak fog kedvezni, aki neki megtetszik, hanem a törvények szerint fog ítélni. Sem nekünk nem szabad tehát benneteket esküszegésre szoktatnunk, sem nektek hozzászoknotok az esküszegéshez, mert különben egyikünk sem viselkednék jámborul. Ne késztessetek hát, athéni férfiak, arra, hogy olyasmit cselekedjem elöttetek, amit sem szépnek, sem igazságosnak, sem istenesnek nem tartok – különösen pedig, Zeuszra bizony, akkor nem, mikor éppen istentelenséggel vádol ez a Melétosz. Mert ha rábeszelnék titeket és esdekléseimmel eskütök megszegésére kényszerítenék, akkor valóban arra tanítanálak, hogy

ne higgyetek az istenekben, és éppen védekezésemmel vádolnám csak magamat igazán, hogy nem hiszek istenekben. De szó sem lehet róla, hogy így legyen; mert hiszek bennük, athéni férfiak, méghozzá úgy, mint egyik vádlóm sem – most pedig rátok és az istenre bízom, hogy úgy ítéljeteek fölöttem, ahogy számomra is a legjobbnak ígérkezik és számotokra is.

AZ UTÁN, HOGY VÉTKESNEK MONDTÁK

XXV. Hogy ne haragudjam, athéni férfiak, azért, ami megesett: hogy engem vétkesnek nyilvánítottatok, arra sok okom van. Nem is ért váratlanul, ami ért, sőt sokkal inkább csodálkozom a kétféle szavazatok számán. Mert nem hittem volna, hogy ilyen kevésen múlik, hanem sokkal nagyobb rosszat vártam. Most pedig úgy látszik, ha csak harminc szavazattal több esett volna a másik oldalra, föl volnék mentve. Melétosszal szemben, azt hiszem, már így is fölmentést nyertem, és nemcsak fölmentést nyertem, hanem mindenki előtt világos, hogy ha Anütoz és Lükón nem léptek volna föl vádlóimul, még ezerdrachmás bírságot is kellene fizetnie, mint olyannak, aki nem kapta meg a szavazatok ötödrészét.

XXVI. Halálbüntetést indítványoz tehát számomra ez az ember. Hagyján! De hát én miféle ellenindítványt tegyek, athéni férfiak? Vagy csak azt kérjem, amit megérdemlek? Mit is hát? Milyen büntetést vagy bírságot érdemlek meg én azért, amiért meggyőződésem szerint egész életemben soha nem henyéltem, hanem ügyet sem vettem semmire, amivel a legtöbb ember

törődik, a vagyonszerzésre, a gazdálkodásra, a hadvezéri állásokra, népgyűlési szereplésre és más hivatalokra vagy a városbeli összeesküvésekre és pártokra, mivel úgy gondoltam: sokkal tisztességesebb vagyok, semhogy épségben maradhassak, ha erre az útra térek; nem is tértem erre az útra, amelyen sem nektek, sem magamnak nem használtam volna semmit, hanem mindenkit külön-külön felkeresve, a legnagyobb jótéteményben részesítettelek benneteket, legalábbis én így hiszem, mert megkíséreltem mindegyiket meggyőzni: ne törődjék semminemű dolgával előbb, mielőtt önmagával nem törődik, hogy hogyan lehet a lehető legderekabb és legokosabb; sem a város ügyeivel, míg magával a várossal nem törődik, és minden más dologban is hasonlóképpen járjon el. Mi történjék tehát velem, ha ilyen vagyok? Mindenesetre valami jó, ti athéni férfiak, ha valóban érdemem szerint kell javaslatot tennem; mégpedig olyanféle jó, ami megillet engem. Mi illet hát meg egy szegény sorsú, jötevő férfiút, aki a közügyektől visszavonultan kénytelen élni, hogy benneteket buzdíthasson? Semmi más nem illetheti meg jobban, athéni férfiak, az ilyen embert, mint az, hogy a prütaneionban étkezzék, és még sokkal inkább megilleti, mint olyan valakit közületek, aki lóval, vagy kettős vagy négyes fogattal Olümpiában győzelmet aratott. Mert az ilyen ember a boldogság látszatát adja nektek, én pedig valóban boldoggá teszek; azután meg ő nem szorul rá az eltartásra, de én rászorulok. Ha tehát érdemem szerint kell megtennem indítványomat, akkor ezt ítélem: a prütaneionban való étkezést.

XXVII. Talán most is úgy találjátok, hogy ugyanúgy beszélek, mint az előbb a szánalomkeltésről és az esedezésről: elbizakodottan. De nem így áll a dolog, athéniak, hanem sokkal inkább a következőképpen. Meggyőződésem, hogy senkinek szántszándékkal nem vétettem, bár benneteket erről meg nem győztelek, mert csak rövid ideig beszélgettünk egymással. Hiszen, gondolom, ha nektek is, mint más népeknek, törvényetek volna rá, hogy a halálbüntetésről ne csak egy, hanem több napon át tanácskozzatok, meggyőztelek volna. Így viszont nem könnyű ilyen rövid idő alatt oly nagy rágalmakat kiirtani belőletek. De mivel meggyőződésem, hogy senkinek nem vétettem, távol állok attól, hogy magam ellen vétkezzem, és kimondjam magamról, hogy büntetést érdemlek, sőt, hogy ki is szabjak valami büntetést magamra. Mert mitől való féltemben is tenném ezt? Talán, hogy ne szenvedjem azt a büntetést, amit Melétosz indítványozott számomra, és amiről nem tudom sem azt, hogy jó, sem azt, hogy rossz? Ehelyett válasszak olyasmit, amiről nem tudom, hogy rossz, és arra ítélem magamat? Vajon hát börtönre? De hát mi értelme lenne az életemnek a börtönben, míg

az ottani váltakozó előljáróságot, a tizenegyeket szolgálnám? Vagy talán pénzbírságra és bebörtönzésre, míg ki nem fizetem? Ez számomra ugyanaz, amit az előbb említettem, mert hiszen nincs vagyonom, amiből fizethetném. Vagy talán számkivetést indítványozzok?

Hiszen

ezt talán ti is helybenhagynátok. Ugyancsak ragaszkodnom kellene az élethez, ha olyan

esztelen volnék, hogy ne tudnám meggondolni ezt: ti, noha polgártársaim vagytok, nem voltatok képesek elviselni az én társaságomat és beszédemet, hanem olyan terhessé és gyűlöletessé vált előttem, hogy most, íme, szabadulni akartok tőle – és mások majd könnyen fogják elviselni? Messze jár ez a valóságtól, athéni férfiak. Szép is lenne az életem, ha ilyen korú ember létemre elhagynám hazámat, és egyik városból a másikba vándorolva és mindegyikből kiűzve élnék. Jól tudom ugyanis, hogy bárhová érkezem, az ifjak mindenütt hallgatni fogják szavaimat, csakúgy, mint otthon. És ha őket elűzöm magamtól, akkor ők maguk űznek ki engem, rábeszélve erre az öregebbeket; ha pedig nem űzöm el, akkor apjuk és

rokonaik teszik ezt velem, éppen őmiattuk.

XXVIII. De talán így szólhatna valaki: „Hát csendben és nyugton maradva nem léssz képes élni, Szókratész, ha tőlünk távozol?” Ez az, amiről a legeslegnehezebb meggyőzőnöm némelyiketeket. Mert ha azt mondom, hogy ez annyi, mint nem engedelmessé válni az istennek, és hogy ezért lehetetlen nyugton maradnom, nem hiszitek el nekem, mintha csak gúnyolódna. Ha pedig azt mondom, hogy az ember számára éppen ez a legfőbb jó: hogy naponként az erényről és más olyan dolgokról beszélgethet, amelyenkről engem hallottatok

társalogni, mikor magamat és másokat vizsgáltam, és hogy a vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet, ha ezt mondom, ezt még úgyse hiszitek el nekem. Pedig hát, férfiak, így áll a dolog, ahogy mondtam, csak hogy erről benneteket meggyőzni nem könnyű feladat. És nem is szoktam hozzá, hogy magamat valami rosszra érdemesnek tartsam. Ha volna vagyonom, pénzbüntetést javallanék, akkorát, amekkorát ki tudnék fizetni: hiszen ebből semmi károm sem lenne. Így azonban tudjátok, hogy nincs, hacsak nem akartok annyira ítélni,

amennyit ki is tudnék fizetni. Talán tudnék fizetni nektek egy ezüstminát: ekkora összeget indítványozok tehát. Ez a Platón itt, athéni férfiak, és Kritón meg Kritobulosz meg Apollodórosz arra biztatnak, hogy harminc minát ajánljak – ők majd kezeskednek. Ennyit ajánlok hát, és ők számotokra elég megbízható kezesek lesznek az ezüstökért.

A HALÁLBÜNTETÉS KIMONDÁSA UTÁN

XXIX. Nem valami hosszú idő miatt keveredtek, athéni férfiak, rossz hírbe, és vonjátok magatokra annak a vádját, aki szidalmazni akarja a várost amiatt, hogy megöltétek Szókratészt, a bölcs férfiút; mert ha nem vagyok is bölcs, annak neveznek majd engem, akik titeket szidalmazni kívánnak. Ha csak rövid ideig vártatok volna, önmagától bekövetkezett volna, amit akartok: hiszen látjátok a koromat, milyen előrehaladott már az életem, milyen közel vagyok a halálhoz. Nem mindannyiótoknak mondom ezt, csak azoknak, akik halálomra szavaztak. És ugyancsak nekik mondom még a következőket is: valószínűleg azt hiszitek, férfiak, hogy azért veszttem el, mert híjjával voltam a bizonyító érveknek, amelyekkel meggyőzhettem volna benneteket, ha úgy véltem volna, hogy bármit is el kell követnem, és mondanom kell mindent, csak hogy az elítélés elől megmeneküljek. Távol áll ez a valóságtól. Elveszttem, mert híjjával voltam – nem ám a bizonyító érveknek, hanem a vakmerőségnek és szemtelenségnek. És olyanokat nem akartam mondani, amit a legszívesebben hallgattatok volna, míg én sírok, jajveszékelek, és mindenféle mást teszek és mondok, ami véleményem szerint méltatlan lett volna hozzám, de amit másoktól mindig hallani szoktatok. De előbb sem tartottam megengedhetőnek, hogy a veszély miatt valami szabad emberhez méltatlant cselekedjem, és most sem bánom, hogy úgy védekeztem, ahogyan védekeztem, hanem sokkal szívesebben választom az ilyen védekezés után a halált, mint az olyan után az életben maradást. Mert sem pörben, sem háborúban, sem nekem, sem senki másnak nem szabad csak azon mesterkednie, hogy a halált bármi módon is, de kikerülje. Hiszen a csatákban is gyakran

világos, hogy könnyen kikerülheti az ember a halált, ha fegyvereit elhányja, vagy ha esdekelni

kezd üldözőihez; és sok más eszköz is van még mindenféle veszedelemben arra, hogy az ember a halál elől megmeneküljön, ha elég vakmerő mindent tenni és mondani. Hiszen nem is

ez a nehéz, férfiak, megmenekülni a haláltól, sokkal nehezebb megmenekülni a büntől. Hisz ez a halálnál fürgébben fut. Így engem, aki lassú járású vagyok és öreg, lassabban futó ellenség ért utol, vádlóimat pedig, mivel fiatalok és fürgék, a gyorsabban futó: a gonoszság. Én innen úgy távozom majd, mint akit ti halálos ítélettel marasztaltatok el, ezek pedig úgy, mint akiket az Igazság marasztalt el a gonoszság és jogtalanság vétkében. Én is megmaradok az ítéletem mellett, ők is a maguké mellett. Mindennek bizonyára így kellett történnie, és hiszem, hogy helyesen van így.

XXX. Most pedig a jövőt szeretném megjósolni nektek, elítélőim; hiszen ott állok már, ahol az emberek leginkább szoktak jósolgatni: a halál pitvarában. Kijelentem, férfiak, akik engem megöltök, hogy halálom után rögtön elér benneteket a megtorlás, amely – Zeuszra! – sokkal súlyosabb lesz, mint ez a halálbüntetés. Azért míveltétek ezt velem, mert azt hittétek: megszabadultok attól, hogy életetekről számot adjatok; de azt állítom: éppen az ellenkezője történik majd veletek. Még többen lesznek a számonkérők, kiket eddig én tartóztattam, és ti nem vettétek őket észre; és annyival terhesebbek, amennyivel fiatalabbak; ti pedig még jobban bosszankodtok majd. Ha azt hiszitek, hogy egyesek megölésével valakit is

meggátoltok abban, hogy helytelen életetekért korholjon titeket, nem jól gondoltok. Mert az ilyen megszabadulás nem is lenne szép, de nem is lehetséges; legszebb és legkönnyebb az a másik: nem a mások megakadályozása, hanem a magatok előkészítése, hogy a lehető legderekabbak legyetek. És töletek, akik a halálomra szavaztok, ezzel a jóslattal el is válok.

XXXI. A fölmentésemre szavazókkal pedig szíves örömet elbeszélgetnék még erről a most történt dologról, míg a tisztviselőknek még egyéb elfoglaltságuk lesz, és amíg nem indulok oda, ahol majd meg kell halnom. Tehát, férfiak, maradjatok addig még velem. Semmi sem gátolja, hogy elbeszélgessünk egymással, míg van időnk. Nektek, mint barátaimnak, föl szeretném tární, hogy mi jelentősége van annak, ami most velem történt. Velem ugyanis, bírák – mert azt hiszem, titeket joggal nevezlek bírának, mikor így szólítalak –, valami csodálatos dolog történt. Az a megszoktam jósige, a daimonion szava, egészen idáig mindenkor nagyon sűrűn jelentkezett, és a legkisebb dologban is ellenem szegült, ha valamit nem helyesen akartam cselekedni; most pedig olyasvalami történt velem, mint magatok is látjátok, amiről azt gondolhatná valaki, hogy a legnagyobb baj, és amit annak is szokás tartani. Velem pedig sem kora reggel, mikor hazulról eltávoztam, nem szállt szembe az isten jeladása, sem mikor itt a törvényszék elé léptem, sem beszéd közben soha, mikor valamit mondani akartam. Más beszédeimben bizony sokszor a szó közepén állított meg; most azonban az egész tárgyalás alatt sem tettemben, sem szavaimban nem ellenkezett velem. Mit gondoltok, mi ennek az oka? Megmondom nektek: úgy látszik, ami most velem történt, valami jó dolog, és eszerint nem lehet igazunk nekünk, valahányan csak úgy véljük, hogy a halál rossz. Nagy a bizonyosságom erre: lehetetlen, hogy a megszokott jel ne szegült volna ellenem, ha nem lett volna jó, amit tenni készültem.

XXXII. De hogy valóban erősen remélhetjük, hogy a halál valami jó, azt megérthetjük a következőkből is. Mert két dolog közül egyvalami a halál: vagy abból áll, hogy a megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pedig – ahogyan mondogatni szokták – abból, hogy a lélek itteni helyét egy más hellyel váltja fel és máshová költözik. És ha semmi érzékelése sincs, hanem olyan, mint az álom, amelyben alvás közben még álmoképeket sem látni, hiszen akkor csodálatos nyereség a halál. Mert úgy hiszem, ha valakinek ki kellene választania azt az éjszakát, amelyben úgy aludt, hogy még álmoképet

sem látott, azután élete többi éjszakáját és napját e mellé az éjszaka mellé állítva meg kellene fontolnia és meg kellene mondania, hány napot és éjt töltött már el életében kellemesebben és jobban, mint ezt az éjszakát – akkor, úgy gondolom, nemcsak valamely közönséges ember, hanem maga a nagy király is úgy találná, hogy a többihez képest nagyon könnyen meg lehet azokat a napokat és éjeket számlálni. Ha tehát ilyen a halál, én bizony nyereségnek mondom; mert így egész ideje nem tűnik többnek, mint egyetlen éjszakának. Ha pedig a halál valamiféle elköltözés innen egy másik helyre, és igaz, amit mondanak, hogy ott vannak mind a megholtak, akkor mi lehetne ennél nagyobb jó, bírák? Mert ha valaki Hadész országába ér, és megszabadulva az itteni állítólagos bíraktól, megtalálja majd ott az igazi bírakat, akikről azt

tartják, hogy ott ítélik meg, Minoszt, Rhadamanthüsz, Aiakoszt, Triptolemoszt és mind a többi félistent, aki életében igazságos volt, vajon lehet-e rossz ez az átköltözés? Vagy azt, hogy együtt lehettek Orpheusszal, Muszaiiosszal, Hésziodossszal meg Homérosszal, ugyan mennyiért nem adnátok sokan? Én legalább még többször is szívesen meghalok, ha mindez igaz, mert számomra csodálatos lenne ott a társalgás, valahányszor csak találkozom Palamedésszel meg Telamón fiával, Aiasszal, vagy más egykoriakkal, akik igazságtalan ítélet következtében haltak meg, és összehasonlítom az én esetemet az övékkel, úgy gondolom, ez nem lenne öröm nélkül való. Hát még, ami a legnagyobb lenne: úgy tölteni ott is az időmet, hogy megvizsgálom az ottaniakat, éppúgy, mint az itteniekkal tettem, ki bölcs közöttük, és ki az, aki csak képzelet, hogy bölcs, de nem az. Ugyan mennyiért nem adná az ember, bírák, ha megvizsgálhatná azt, aki Trójában ama hatalmas sereget vezette, vagy Odüsszeuszt vagy Sziszüphoszt vagy még ezer meg ezer mást, férfit és nőt, akit még

említhetne? Azokkal ott társalogni, együtt lenni és őket megvizsgálni kimondhatatlan nagy boldogság lenne. Mert egészen bizonyos, hogy az ottaniak nem ölik meg az embert ilyesmiért,

hisz a többi között még abban is boldogabbak az ott levők az ittenieknél, hogy a hátralevő időben már halhatatlanok – ha igaz, amit mondani szoktak.

XXXIII. Tehát nektek is, bírák, jó reménységgel kell lennetek, ami a halált illeti, és meg kell gondolnotok azt az egy bizonyos igazságot, hogy a jó emberrel nem történhetik rossz sem

életében, sem halálában, és nem is feledkeznek meg az istenek az ő ügyeiről; az én dolgom sem maguktól jutottak ilyen fordulathoz, hanem világos előttem, hogy jobb most már ez nekem így: holtak lennem s szabadnak a bajoktól. Ezért is nem tartott vissza engem sehol az a jel, és ezért is nem haragszom nagyon elítélőimre és vádlóimra. Ámbár ők nem e szerint a meggondolás szerint ítélték el és vádoltak, hanem mert azt hitték, hogy ártnak vele, és ezért megérdemlik a korholást. Egyet azonban még kérek tőlük: ha majd a fiaim fölserdültek, őrajtuk álljatok bosszút, férfiak, szakasztott úgy bántsátok őket, mint ahogy én bántottalak benneteket, ha látjátok, hogy pénzzel vagy bármi mással inkább törődnek, mint az erénnyel, vagy azt hiszik, érnek valamit, pedig semmit sem érnek: korholjátok akkor őket úgy, mint benneteket én, hogy nem azzal törődnek, amivel kell, s hogy úgy vélik, érnek valamit, pedig semmirekellők. Ha ezt teszitek, igazságos dolgot szenvedek el tőletek én is, a fiaim is. De ideje már, hogy távozzunk. Én halni indulok, ti élni; de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.

KRITÓN

(Devecseri Gábor fordítása)

I. SZÓKRATÉSZ

Miért jöttél ilyen korán, Kritón? Vagy nincs még nagyon korán?

KRITÓN

Dehogyanem.

SZÓKRATÉSZ

Mégis, milyen tájt?

KRITÓN

Dereng a hajnal.

SZÓKRATÉSZ

Csodálkozom, hogy a börtönőr olyan készséggel hallgatott rád.

KRITÓN

Jó ismerősöm ő már, Szókratész, mivelhogy gyakran járok ide, és még némi ajándékot is kapott tőlem.

SZÓKRATÉSZ

Imént érkeztél csak, vagy már régen?

KRITÓN

Meglehetősen régen.

SZÓKRATÉSZ

Hát akkor miért nem ébresztettél fel rögtön, miért ültél mellettem csendben?

KRITÓN

Nem, Zeusra, Szókratész, én magam nem akarnék ekkora szomorúságban álmatlanul virrasztani. Már rég csodálkozom rajtad, látva, milyen édesen alszol; és szándékosan nem ébresztettelek föl, hogy mennél kellemesebben töltsd el az idődet. Hiszen ezelőtt is, egész

eddig életünk folyamán sokszor boldognak tartottalak a jellemed miatt, de a leginkább e most rád váró szerencsétlenség alkalmából, hogy ezt milyen könnyen és szelíden viseled.

SZÓKRATÉSZ

Hát hiszen, Kritón, hiba is volna, ha valaki ennyi idős létére bosszankodnék, ha életét végre már be kell fejeznie.

KRITÓN

Mégis, Szókratész, más hasonló korúakat is ér ugyanilyen csapás, és a koruk nem óvja meg őket attól, hogy ne bosszankodjanak a rájuk váró sors miatt.

SZÓKRATÉSZ

Meglehet. De hát miért jöttél ilyen korán?

KRITÓN

Nehéz hírt hozok, Szókratész; nem számodra, ahogyan nekem tűnik, hanem számomra és minden barátod számára súlyos és szomorú hírt, melyet én, úgy érzem, a legnehezebben viselek el.

SZÓKRATÉSZ

Milyen hírt? Talán a hajó érkezett meg Déloszból,* melynek érkezésével meg kell halnom?

KRITÓN

Nem érkezett ugyan meg, de azt hiszem, még ma megérkezik, mint ahogy néhányan jelentik nekem, akik Szunionból jöttek és otthagyták a hajót. Ebből a hírből világos, hogy ma érkezik, és ezért holnap kell, Szókratész, befejezned az életedet.

II. SZÓKRATÉSZ

Ám legyen, Kritón, jó szerencsével. Ha így tetszik az isteneknek, így legyen. De mégse hinném, hogy ma már megérkezik.

KRITÓN

Miből következteted?

SZÓKRATÉSZ

Megmondom. A hajó megérkezését követő napon kell ugyanis meghalnom.

KRITÓN

Így mondják, akik efelől döntenek.

SZÓKRATÉSZ

Nem a mai napon várom tehát az érkezését, hanem az ez utánin. Ezt egy álmoképből következtetem, amelyet ma éjjel kevéssel ezelőtt láttam; és így könnyen lehet, hogy a legjobbkor nem ébresztettél fel.

KRITÓN

És mi volt az az álomkép?

SZÓKRATÉSZ

Úgy tetszett, hogy gyönyörű és szép alakú asszony közeledik felém, fehér ruhát visel, megszólít, és azt mondja: „Szókratész, harmadnapra a sűrű-rögű Phthiába elérsz majd.”*

KRITÓN

Különös álomkép ez, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

De világos, amennyire én látom, Kritón.

III. KRITÓN

Nagyon is, úgy látszik. Hanem, te különös Szókratész, még akár most is engedelmeskedj nekem, és mentsd meg magad; mert engem, ha te meghalsz, nemcsak egyetlen csapás ér, hanem azonkívül, hogy ilyen barátot veszítek, amilyenre soha többé nem találok, még sokak

előtt, akik engem és téged nem ismernek eléggé, olyan színben tűnök majd föl, mint aki, mikor meg lehetett volna menteni téged, ha hajlandó lettem volna pénzt áldozni rá, ezt elmulasztottam. És hát mi lehet csúnyább hír annál, mint ha valaki abban a hírben áll, hogy többre becsüli a pénzt, mint barátait? Mert a tömeg nem hiszi majd, hogy te magad nem akartál innen elmenni, noha mi buzdítottunk rá.

SZÓKRATÉSZ

De hát mi gondunk nekünk, derék Kritónom, a tömeg véleményével? A derekak ugyanis, akikkel méltóbb törödnünk, úgy látják majd ezeket a dolgokat, ahogyan valóban történtek.

KRITÓN

De látod, Szókratész, hogy kénytelenek vagyunk a tömeg véleményével is törödni. Mert ami most történik, mutatja, hogy képes ám a tömeg nem is a legkisebb rosszat okozni, hanem közel a legnagyobbat, ha valakit megrágalmaznak előtte.

SZÓKRATÉSZ

Bárcsak képes volna a tömeg, Kritónom, a legnagyobb rosszat okozni, mert akkor képes volna a legnagyobb jót is okozni, és így jól volna; de valójában nem képes egyikre sem, mert nem tud sem érdemes dolgot cselekedni, sem esztelenséget, hanem azt teszi mindig, amibe éppen botlik.

IV. KRITÓN

Ám legyen; de ezt mondd meg nekem, Szókratész: talán csak nem miattam és a többi barátod miatt aggódva vigyázol, nehogy ha te innen elmenekülsz, a szükophanták majd nekünk okozzanak kellemetlenséget, mint akik téged innen kicsempésztünk, és

kényszerüljünk egész vagyónkat vagy legalábbis nagy részét elveszíteni, vagy akár még valami mást elszenvadni? Mert ha ilyesmitől félsz, ne törődj vele; mert igazságos az, hogy téged megmentve kitegyük magunkat ennek a veszedelemnek, sőt, ha kell, ennél nagyobb veszedelemnek is. Tehát hallgass rám, és ne tégy másképp.

SZÓKRATÉSZ

Ettől is tartok, kedves Kritón, és sok mástól is.

KRITÓN

De hát ettől igazán ne félj, mert hiszen nem is nagy az az összeg, aminek fejében egyesek hajlandók téged megmenteni és kivezetni innen. Meg azután nem látod, hogy milyen könnyen

megvesztegethetők ezek a szükophanták, s hogy nem is kell rájuk olyan sok pénzt szánni? Számodra elég is lesz az én vagyonom, mint gondolom, bőségesen. Ha pedig énram van gondod, és nem akarod az enyémet elkölteni, vannak itt vendégek, akik készek a költségeket viselni; egy pedig hozott is magával éppen erre a célra elég pénzt: a thébai Szimmiasz; azután kész rá Kebész is és még sokan mások. Így hát, mint mondom, sem ettől tartva ne fáradj bele a magad megmentésébe, se az ne kedvetlenítsen el, amit a törvényszék előtt mondtál, hogy nem tudod, innen eltávozva mitévő légy magaddal: mert hiszen sok helyütt, máshol is, ahová csak megérkezel, szeretnek majd téged; ha Thesszáliába óhajtasz menni, vannak ott vendégbarátaim, akik téged nagyra becsülnék, és biztonságot nyújtanak neked, hogy senki se zaklasson a thesszáliaiak közül.

V. Aztán meg, Szókratész, úgy látom, nem is igazságos dolgot kísérelsz meg, mikor ki akarod magad szolgáltatni, noha megmenekülhetnél; és sietteted, hogy olyasmi történjék veled, amit az ellenségeid siettetnének és siettettek is, akik el akarnak pusztítani. Mindezekon felül, úgy látom, fiaidat is elárulod, mert noha végig gondoskodhatnál róluk és fölnevelhetéd őket, itthagyd és elmegy, és felőled azt tehetik, ami éppen a részükül jut; a részükül pedig, mint várható, olyasmi jut majd, ami árvaságukban szokott történni az árvákkal. Vagy nem kell

gyermeket nemzeni, vagy végig kell kísérni őket az életen, gondoskodni róluk és fölnevelni őket; te azonban, úgy látom, a legkönnyebbet választod; pedig azt kell ám választani, amit a jó és derék férfi választana, annak, aki mindig mondogatja, hogy egész életében az erényre

van gondja; így azonban miattad is és magunk miatt, a barátaid miatt is szégyenkezem, mert majd még úgy látszik: mindez, ami veled történik, a mi gyávaságunk miatt történik, a per megkezdése is a törvényszék előtt, hogy megjelentél ott, noha lehetett volna nem megjelenned, azután a tárgyalás menete, ahogy lejátszódott, és végül az egész ügynek ez a szinte nevetséges befejezése, úgy látszik majd, a mi silányságunk és gyávaságunk miatt történhetett meg, akik nem mentettünk meg téged, sem te magadat, noha lehetett volna, és megtehettük volna, ha csak valamit is értünk volna. Mindezeket, Szókratész, vedd tekintetbe, nehogy a rosszal együtt még csúfság is származzék rád és ránk. Szánd hát el magad, de már nem is az elszánásnak van itt az ideje, sokkal inkább annak, hogy már elszánt légy, a szándék pedig csak egy lehet: a mai éjszakán mindennek meg kell történnie. Ha pedig késlekedünk, többé már el nem végezhető és lehetetlen. Tehát, Szókratész, mindenképpen hallgass rám, és nehogy másképp cselekedj.

VI. SZÓKRATÉSZ

Kedves jó Kritón, buzgalmad sokra érdemes, ha valamilyen igazság is van benne; ha azonban nincs: mennél nagyobb, annál terhesebb. Meg kell ugyanis vizsgálnunk, vajon ezt kell-e tennünk vagy nem: minthogy én nemcsak most, hanem mindig olyan voltam, hogy semmi másra nem hallgattam, csak arra az érvre, amely, ha a dolgot megfontoltam, előttem legjobbnak tetszett. És azokat a beszédeket, amelyeket ezelőtt mondtam el, sehogyan sem tudom most elvetni azért, mert ez történik velem, ami történik, hanem csaknem ugyanolyanoknak látszanak előttem, és ugyanazokat tisztelem és becsülöm most is, mint azelőtt, amelyeknél jobbakat ha nem vagyunk képesek mondani most, tudd meg, hogy nem engedek neked, még akkor sem, ha a tömeg hatalma a mostaniaknál még többel is ijesztgetne bennünket, mint a gyermekeket mumussal: bilincseket, kivégzéseket, vagy onkolobzásokat mérve ránk. Hát hogyan vizsgálhatnánk meg ezt a kérdést a leghelyesebben? Vagy legelőször arra az érvre emlékezzünk, amelyet te említesz, a vélemények felől, vajon helyesen mondtuk-e mindannyiszor vagy nem, azt, hogy vannak vélemények, amelyekre ügyelnünk kell, és vannak vélemények, amelyekre nem; vagy mielőtt engem halálra ítélték, helyesen mondtuk, most azonban kiderült, hogy csak úgy a beszéd kedvéért mondtuk, és csak gyermekjáték volt és bolondozás valójában? Mert én bizony szeretném megvizsgálni, Kritónom, veled együtt, vajon valamennyire is másnak tetszik-e előttem most, hogy ilyen állapotban vagyok, vagy ugyanannak, s hogy vessük-e el, vagy engedelmeskedjünk neki. Azt hiszem, olyasmit mondtak mindig azok, akik úgy gondolták, hogy mondanak is valamit, amit én is mondtam most, hogy a vélemények közül, melyeket az emberek hangoztatnak, egyeseket sokra kell becsülni, másokat meg nem. Az istenekre, Kritón, nem gondolod, hogy ezt helyesen mondják? Hiszen neked, amennyire a feltevést emberi számítás megengedi, nem kell holnap meghalnod, és nem vezet félre ilyen fenyegető csapás; vizsgáld csak meg: nem megfelelő számodra az az állítás, hogy az embereknek nem minden véleményét kell becsülni, hanem egyeseket igen, másokat azonban nem? És nem is mindenkiét, hanem egyesekét igen, másokét pedig nem? Mit mondasz? Nem helyesen állítottuk ezt?

KRITÓN

De helyesen.

SZÓKRATÉSZ

És, ugye, a jókat kell becsülni, a rosszakat nem?

KRITÓN

Igen.

SZÓKRATÉSZ

S a jók nem az okosak véleményei-e, és a rosszak nem az esztelenekéi?

KRITÓN

Dehogynem.

VII. SZÓKRATÉSZ

És figyelj csak, más ilyesmiről mit mondtunk? A tornászó és evvel foglalkozó férfi vajon minden ember dicséretével, szidalmával és véleményével törődik-e, vagy csak annak az egynek a véleményével, aki történetesen orvos vagy nevelő?

KRITÓN

Csak annak az egynek a véleményével.

SZÓKRATÉSZ

Tehát azoktól a korholásoktól kell félnie és azoknak a dicséreteknek örülnie, amelyeket az az egy mond, és nem amelyeket a tömeg.

KRITÓN

Világos.

SZÓKRATÉSZ

Olyan módon kell tehát cselekednie és tornásznia, ennie és innia, ahogyan azt az az egy felügyelő és hozzáértő látja helyesnek, és nem ahogyan a többiek mind együttvéve.

KRITÓN

Így van.

SZÓKRATÉSZ

Jó. Ha pedig annak az egynek nem engedelmeskedik, és megveti az ő véleményét és dicséreteit, s a sokaknak és egyáltalán hozzá nem értőknek szavát tiszteli, vajon nem szenved-e el majd rosszat?

KRITÓN

Dehogyanisnem.

SZÓKRATÉSZ

És mi lesz ez a rossz? Hová irányul, és mijét támadja meg az engedetlennek?

KRITÓN

Világos, hogy a testét; ezt teszi ugyanis tönkre.

SZÓKRATÉSZ

Helyesen mondd. És hát a többi dologra vonatkozóan, Kritón, ugyanígy, hogy ne menjünk végig mindegyiken, ami az igazat és igaztalant, a csúnyát és a szépet s a jót és a rosszat illeti, amiről éppen most tanácskozunk, vajon a sokak véleményét kell követnünk és

attól félnünk, vagy pedig az egyét, ha az hozzáértő, aki előtt szégyellnünk kell magunkat, és jobban félnünk tőle, mint a többiektől együttvéve? S ha őt nem követjük, elpusztítjuk és bántalmazzuk magunkban azt, ami az igazságtól jobba válik, az igazságtalanságtól pedig elpusztul. Vagy ilyesmi talán nincs bennünk?

KRITÓN

De igen, én legalábbis azt hiszem, Szókratész.

VIII. SZÓKRATÉSZ

S gondold meg, ha azt, ami az egészség által jobba lesz, a betegség által pedig elpusztul, tönkretesszük, mert nem a hozzáértők véleményére hallgatunk, vajon érdemes-e élnünk, ha az elpusztult? Ez pedig, ugye, a test; vagy nem?

KRITÓN

De igen.

SZÓKRATÉSZ

Tehát érdemes élnünk nyavalyás és tönkrement testtel?

KRITÓN

Semmiképpen.

SZÓKRATÉSZ

S hát akkor érdemes-e élnünk, ha az elpusztul bennünk, aminek az igazságtalanság árt, az igazság meg használ? Vagy hitványabbnak tartjuk a testnél azt, bármi légyen is ez bennünk, amivel az igazságtalanságnak és az igazságnak van dolga?

KRITÓN

Semmiképpen.

SZÓKRATÉSZ

Akkor hát becsesebbnek?

KRITÓN

Nagyon is.

SZÓKRATÉSZ

Tehát nem azt kell nagyon megfontolnunk, kedvesem, mit mond majd rólunk a tömeg, hanem hogy mit mond az az egy, aki ért az igazsághoz és igazságtalansághoz, és mit mond maga az igazság. És így legelőször is nem helyesen kezded, amikor azzal kezded, hogy a

sokak véleményével kell törődnünk, ami az igazságot, szépet, jót és ezek ellenkezőjét illeti. De hát, mondhatná valaki, a sokak meg tudnak bennünket ölni.

KRITÓN

Ez bizony világos, ezt mondhatná, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Igazad van. Hanem hát, csodálatos barátom, az az érv, amit most megtárgyaltunk, úgy tetszik nekem, ugyanaz maradt, mint ami azelőtt volt; hát most ezt a következőt vizsgál meg, vajon megmarad-e számunkra vagy nem, hogy nem az életet kell a legtöbbre becsülnünk, hanem a jó életet.

KRITÓN

Ez is megmarad.

SZÓKRATÉSZ

S az, hogy a jó, a szép és az igaz egy és ugyanaz, marad vagy nem marad?

KRITÓN

Marad.

IX. SZÓKRATÉSZ

Azokból kiindulva, amikben megegyeztünk, azt kell megvizsgálnunk, vajon igazságos-e, ha én megkísérlem innen a távozást annak ellenére, hogy az athéniak nem engednek el, vagy nem igazságos; és ha igazságosnak látszik, kíséreljük meg, ha pedig nem, hagyjunk föl vele. Azok a megfontolások pedig, amelyekről te beszélsz: a pénzköltés, a hír és a gyermekek nevelése felől, félek, hogy valójában nem mások, Kritón, mint azoknak a nézetei, akik oly könnyen ölik meg az embert és könnyen föl is támasztanak, ha tudnák, minden megfontolás nélkül, a sokaság nézetei. Nekünk pedig, minthogy az ésszerűség így akarja, nem szabad mást vizsgálnunk, mint azt, amiről most beszéltünk: vajon igazságos dolgot cselekszünk-e, ha pénzt és hálát adunk azoknak, akik engem innen kiszabadítanak, s ha magunk szabadulunk ki, vagy kiszabadítanak bennünket; vagy valójában igazságtalanságot követünk el, ha mindezt megteesszük; és ha majd úgy látszik, hogy ezeket jogtalanul követjük el, akkor nem kell számításba vennünk még azt sem, ha meg kell halnunk itt maradásunk és nyugton létünk esetén, vagy akármi mást szenvednünk, ahelyett, hogy igazságtalanságot kövessünk el.

KRITÓN

Úgy érzem: helyesen beszélsz, Szókratész. Nézd hát meg, mit tegyünk.

SZÓKRATÉSZ

Vizsgáljuk, kedvesem, együtt, és ha valahol van valami ellentmondanivalód, mikor szólok,

mondj ellent, és engedelmeskedni fogok neked; ha pedig ezt nem akarod, boldog barátom, hagyj föl avval, hogy olyan sokszor mondogatod nekem ugyanazt, hogy el kell nekem innen távoznom, noha az athéniak nem akarják; minthogy én sokra becsülöm, hogy csak miután téged meggyőztelek, cselekedjem mindezt, és ne kedved ellenére. Most pedig figyeld meg a vizsgálódás elejét, vajon eleget mond-e neked, és próbálj meg válaszolni a kérdésre, úgy, ahogyan leghelyesebbnek gondolod.

KRITÓN

Megkísérlem.

X. SZÓKRATÉSZ

Azt mondjuk, hogy semmiképpen sem szabad szándékosan jogtalankodnunk, vagy azt, hogy egy bizonyos fajta módon jogtalankodhatunk, máshogyan meg nem? Vagy pedig a jogtalankodás semmiképpen sem jó, nem is szép, mint ahogyan ebben már ezelőtt is sokszor megegyeztünk? S amit az előbb mondtunk? Vagy pedig mindazt, amiben ezelőtt megegyeztünk, így rövid néhány nap alatt elszórjuk, és mi, Kritónom, ilyen öreg férfiak, akik oly régóta komolyan társalgunk egymással, nem láttuk magunkról, hogy semmiben sem különbözünk a gyermekektől? Vagy pedig mindennél inkább úgy van, ahogyan akkor mondtuk, akár helyesli a tömeg, akár ellenzi, és akár a mostaniaknál súlyosabb dolgokat kell elszenvednünk, akár szelídebbeket, mégis: a jogtalankodás annak számára, aki jogtalankodik, mindenképpen rossz és csúnya? Ezt mondjuk, vagy nem?

KRITÓN

Ezt mondjuk.

SZÓKRATÉSZ

Semmiképpen nem szabad tehát jogtalankodnunk?

KRITÓN

Nem bizony.

SZÓKRATÉSZ

De még a jogtalankodásra sem szabad jogtalankodással felelnünk, mint ahogyan a tömeg véli, mivelhogy semmiképpen sem szabad jogtalankodnunk.

KRITÓN

Úgy látszik, hogy nem.

SZÓKRATÉSZ

Hát aztán? Gonoszat tennünk szabad-e, Kritón, vagy nem?

KRITÓN

Bizonyára nem, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

No és? Gonoszat szenvedve gonosztettel felelni, ahogyan ezt a tömeg helyesnek mondja, vajon igazságos-e vagy nem?

KRITÓN

Semmiképpen.

SZÓKRATÉSZ

Mert hiszen, ugye, ha az emberekkel rosszat teszünk, ez az igazságtalanságtól semmiben sem különbözik.

KRITÓN

Igazat mondasz.

SZÓKRATÉSZ

Tehát nem szabad viszontigazságtalankodnunk, sem rosszat tennünk egyetlen emberfiával

sem, ha bármit szenvedünk is tőle. És vigyázz, Kritónom, mikor ezeket helyesled, hogy vajon nem a véleményed ellenére helyesled-e. Mert tudom, hogy kevesen vélekednek így, és kevesen is fognak. Akik pedig így vélekednek, és akik nem, azoknak nem egy a szándékuk, hanem szükségszerű, hogy kölcsönösen megvessék egymást, ha észreveszik egymás elgondolásait. Vizsgáld hát meg te is jól, vajon velem tartasz-e, és te is így látod-e, és induljunk-e ki tanácskozásunkban abból, hogy a helyesen élőknek sohasem szabad jogtalankodnia, de még viszontjogtalankodnia sem, s még ha rosszat szenved is: nem szabad azzal védekeznie, hogy rossz cselekedettel válaszol; vagy pedig elpártolsz, és már eleve nem tartasz velem? Mert énnekem már régóta így tetszik és most sem másképp, de ha te valahogyan másképp látod, mondd meg és világosíts fel. Ha azonban megmaradsz az előbbieknél, mellett, hallgasd meg, mi következik ezután.

KRITÓN

De bizony megmaradok, és ugyanúgy látom én is; hát beszélj.

SZÓKRATÉSZ

Elmondom tehát az ezután következőket, vagyis inkább kérdezem: ha valaki elismeri valamiről, hogy az az igazságos, vajon azt kell-e cselekednie, vagy inkább kijátszania az igazságot?

KRITÓN

Azt kell cselekednie.

XI. SZÓKRATÉSZ

Ebből kiindulva szemléld hát: ha eltávoznánk innen, anélkül, hogy a várost meggyőznénk ennek a helyességéről, vajon rosszat cselekszünk-e némelyekkel, még hozzá azokkal, akikkel legkevésbé illik, vagy nem? És megmaradunk-e azok mellett az elvek mellett, amelyeket igazságosaknak mondtunk, vagy nem?

KRITÓN

Nem tudok válaszolni a kérdésedre, Szókratész, mert nem értem.

SZÓKRATÉSZ

De hát vizsgálj csak így: képzelj el, hogy mikor szökni akarunk innen, vagy nevezd ezt a szándékot úgy, ahogyan akarod, élénk állnának a törvények és a város közössége, és megkérdeznék: „Mondd csak meg nekünk, Szókratész, miféle cselekedetet forgatsz a fejedben? Vajon mást szándékolsz-e evvel a cselekedettel, amit megkísérelsz, mint elpusztítani bennünket, a törvényeket és az egész várost – amennyire ez rajtad áll? Vagy talán te úgy látod: lehetséges, hogy az a város álljon és ne forduljon csúnyán föl, amelyben a meghozott törvények határozatainak semmi erejük nincs, hanem azokat a magánemberek érvénytelenné teszik és elpusztítják?” Mit válaszolunk majd, Kritón, erre és más ilyesmire? Mert hiszen sokat mondhatna valaki, különösen, ha szónok, ennek a pusztulással fenyegetett törvénynek védelmében, mely úgy rendel, hogy a meghozott határozatok érvényesek legyenek. Vagy talán mondjuk nekik azt, hogy igazságtalanságot követett el velünk szemben a város, és nem helyesen hozta az ítéletet? Ezt mondjuk? Vagy mit?

KRITÓN

Zeuszra, bizony ezt, Szókratész.

XII. SZÓKRATÉSZ

S hát aztán, ha a törvények erre azt mondják: „Szókratész, nem abban egyeztünk-e meg mi és te, hogy megmaradsz azok mellett az ítéletek mellett, bármik legyenek is, amelyeket a város ítél?” És ha mi a szavaikra csodálkoznánk, könnyen így szólhatnának: „Ne csodálkozz, Szókratész, a beszédünkön, hanem inkább felelj, hiszen szoktál is kérdezősködni és válaszolgatni. Rajta hát, mivel vádolsz bennünket és a várost, mikor megkísérelsz elpusztítani? Nem mi hoztunk-e először is létre téged, és nem a mi segítségünkkel vette-e el

apád anyádat és nemzett téged? Mondd csak meg, vajon közülünk, törvények közül azokat, amelyek a házasságot szabályozzák, ócsárlod-e valamivel, hogy nem helyesek?” „Nem ócsárlom” – mondanám. „Vagy talán azokat, amelyek a már megszületett gyermek fölnevelésére és tanítására vonatkoznak, amelyekben te is nevelkedtél? Vagy nem helyesen rendelkeztek közülünk az erre rendelt törvények, mikor apádnak meghagyták, hogy téged zenével és testgyakorlással képezzen?” „De helyesen” – felelném. „Jó. És miután megszületted és fölneveltek és tanítottak, mondhatod-e azt először is, hogy nem a mi sarjunk

és szolgálk vagy te magad is meg az őseid is? Ha pedig ez így van, úgy gondolod, hogy igazságosság dolgában egyenlő jogúak vagyunk, és amit csak mi veled tenni szándékozunk, úgy gondolod, hogy neked jogod van ugyanazt cselekedni velünk? Vagy pedig apáddal szemben és gazdáddal szemben, ha gazdád van, nem vagy egyenlő rangú, ami az igazságot illeti, tehát amit elszenvedsz, azt nem teheted meg vele: nem felelhetsz vissza, ha szid, nem is ütheted vissza, ha megüt, s még sok mást sem tehetsz; a hazáddal azonban és a törvényekkel szemben viszont megteheted ezt, hogy ha mi téged, úgy gondolva, hogy ez igazságos, el akarunk pusztítani, te is, amennyire csak képes vagy rá, megkísérelsz bennünket, a törvényeket és hazádat elpusztítani, és azt mondod, hogy igazságos dolgot cselekszel, mikor ezt műveled, te, aki valójában csak az erénnyel törődsz? Vagy csak annyira vagy bölcs, hogy megfeledekel róla: apádnál, anyádnál és minden más ősnél becsesebb a haza és tiszteletreméltóbb és szentebb is, jelentősebb az istenek és az értelmes emberek előtt is, és tisztelnünk kell őt, és jobban kedvére járnunk és hízelegnünk a neheztelő hazának, mint az apánknak, és vagy meggyőznünk, vagy megtennünk, bármit parancsol is, és eltűrnünk, ha valami szenvedést ránk mér, nyugodtan, akkor is, ha megüt, akkor is, ha megkötöz, akkor is, ha a csatába küld, hogy ott megsebesüljünk vagy meghaljunk, mindezt meg kell tennünk, és ez az igazság: nem szabad odébbállnunk, sem hátrálnunk, sem őrhelyünket elhagynunk, hanem háborúban is, törvényszék előtt is és másutt is mindenütt meg kell tennünk, amit csak parancsol a város és a haza, vagy pedig meggyőznünk őt, merre van az igazság, de erőszakoskodnunk nem istennek tetsző dolog sem anyánkkal, sem apánkkal szemben, de még sokkal kevésbé a hazánkkal szemben?” Mit felelünk erre, Kritónom? Igazat mondanak a törvények vagy nem?

KRITÓN

Úgy látom, igazat.

XIII. SZÓKRATÉSZ

„Vizsgáld meg hát, Szókratész – folytathatnák könnyen a törvények –, vajon igazunk van-e, mikor azt mondjuk, hogy avval, amit most megkísérelsz, igazságtalanságot szándékozol elkövetni ellenünk. Mert miután világra hoztunk, fölneveltünk, tanítottunk és részt juttattunk neked is meg minden más polgárnak is mindabból a jóból, amiből csak tudtunk, egyben azt is kijelentjük, hogy annak az athéninak, aki teljes jogú lett, s látja a város szokásait és bennünket, törvényeket, ha nem tetszünk neki, szabadságában áll óhajtása szerint vinni a vagyonát és eltávoznia, ahová csak akar. És közülünk, törvények közül, egyetlenegy sem fog útjában állni, és nem tiltja meg, ha valamelyikőtök valamely gyarmatra akar távozni, mert nem tetszünk neki mi és a város, vagy el akar költözni máshová: oda mehet, ahová akar, és a vagyonát is magával viheti. Aki azonban közületek itt marad, látva, hogy miképpen hozzuk mi az ítéleteket és más tekintetben is hogyan irányítjuk a várost, arról már azt mondjuk, hogy tetteleg egyezett bele abba, hogy bármit parancsolunk, megteszi, s ha nem engedelmeskedik, azt mondjuk róla, hogy háromszorosan is igazságtalanságot követ el: először is, mert nem engedelmeskedik nekünk, noha mi vagyunk a szülei, másodsor, mert mi vagyunk a fölnevelői is, harmadszor, mert miután beleegyezett abba, hogy engedelmeskedni fog nekünk, nem engedelmeskedik, és nem is győz meg bennünket róla, ha valamit nem jól csinálunk; pedig mi csak javasoltuk neki, és nem durván róttuk ki rá, hogy tegye a parancsainkat, hanem kettő közül engedtünk választást: vagy győzzön meg bennünket, vagy

engedelmeskedjék – és ő egyiket se teszi.

XIV. Kimondjuk: ezek azok a vádak, amelyeknek te is kiteszed magad, Szókratész, ha

megteszed azt, amit tervelsz, és nem legkevésbé az athéniak közül, hanem a legesleginkább.” Ha pedig én megkérdezném: „Vajon miért?” – könnyen meglehet, hogy igazságosan azt vetik ellenem, hogy az összes athéniak közül a legesleginkább éppen én egyeztem bele ebbe a velük

kötött szerződésbe. Ezt mondanák ugyanis: „Szókratész, hatalmas tanúbizonyságunk van ám arra, hogy tetszettünk neked mi és a város; mert nem tartózkodnál benne az összes athéniak közül ilyen különösen állhatatosan, ha nem tetszenék neked különösképpen; mert még csak ünnepi küldöttségbe sem mentél ki a városból, kivéve egyszer Iszthmoszba, sem máshova sehova, hacsak nem azért, hogy csatába menjél, de még más utazást sem tettél soha, mint a többiek, s vágy sem támadt benned, hogy más várost és más törvényeket is megismerj, hanem elégségesek voltunk neked mi és a mi városunk; ennyire szerettél bennünket, és ennyire beleegyeztél, hogy a mi polgárunk léssz; s minden más dolgaid mellett még gyermekeket is nemzettél itt, mivelhogy tetszett neked a város. És hát azután még magának ennek a mostani perednek folyamán is szabadságodban állt volna száműzetést kérned, ha akartad volna, és akkor amit most a várossal szemben kísérelsz megtenni, a város beleegyezésével tetted volna. De te akkor ugyancsak szépen szónokoltál arról, hogy nem bosszankodsz, ha meg kell

halnod, s inkább választod, mondtad, a halált, mint a száműzetést. És most nem restelled magad az akkori szavaid előtt, és nem is törődsz velünk, a törvényekkel, hanem megkísérelsz elpusztítani bennünket, és úgy cselekszel, ahogyan a leghitványabb rabszolga cselekednék: meg akarsz szökni szerződésünk és megegyezéseink ellenére, pedig megígérted, hogy életedet, mint polgár, hozzájuk igazítod. Legelőször is hát éppen erre felelj nekünk: vajon igazat szólunk-e, amikor azt állítjuk, hogy tettel és nem szóval egyeztél bele abba, hogy mint polgár, szerintünk élsz, vagy nem igazat?” Mit mondjunk erre, Kritónom? Mást-e, mint azt, hogy igazuk van?

KRITÓN

Azt kell mondanunk, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

„Így tehát – mondhatnák – valóban megszeged a velünk kötött szerződést és egyezséget, pedig hát nem kényszerűségből értettél egyet velünk, s nem is azért, mert becsaptak, vagy mert túlságosan rövid idő alatt kényszerültél határozni, hanem hetven évod volt rá, s ezalatt eltávozhattál volna, ha nem tetszettünk volna neked, s ha nem tartottad volna igazságosnak megegyezéseinket. De te sem Lakedaimónt nem választottad inkább, sem Krétát,* amelyekről

pedig gyakorta mondogattad, hogy törvényeik jók, sem más görög vagy barbár várost, hanem kevesebbszer távoztál ebből a városból, mint akár a sánták, a vakok vagy egyéb nyomorékok: ennyire tetszett minden más athéni közül éppen neked ez a város és mi is, a törvények, ez nyilvánvaló – hiszen kinek is tetszenék város a törvényei nélkül? És most mégsem maradsz meg az egyezéseink mellett? Megmaradsz mellettük, Szókratész, legalábbis, ha ránk hallgatsz; s nem válsz nevetségessé azáltal, hogy elhagyod a várost. XV. Vizsgáld csak meg, ha megszeged egyezéseinket s vétesz ellenük, mi jót téssz akkor magaddal és a hozzád tartozókkal. Mert hogy a hozzád tartozókat az a veszedelem fenyegeti, hogy nekik maguknak is menekülniük kell, hogy elvesztik városukat és vagyonukat, az csaknem bizonyos; te magad pedig először is, ha valamelyik szomszéd városba mégy, akár Thébába, akár Megarába – hiszen mindkettőnek jó törvényei vannak –, úgy érkezel majd oda, Szókratész, mint az ő államuk ellensége, s akinek csak gondja van a maga városára, görbe szemmel néz majd rád,

mert a törvények megromtójának tart, és megerősíted a bíráid hitét is, hogy, úgy látszik, helyesen hozták ítéletüket: mert aki megromtója a törvényeknek, arról nagyon is elhihető, hogy megromtója a fiatal és tapasztalatlan embereknek is. Vagy talán messze kerülöd a jó törvényű városokat és a leginkább törvényes rendben élő embereket? És ha így téssz, érdemes lesz élned? Vagy pedig közeledsz hozzájuk, és olyan szegénytelen leszel, hogy fejtegetésekbe

bocsátkozol előttük – ugyan milyen fejtegetésekbe, Szókratész? Vagy talán olyanokba, amilyenekbe itt is, hogy az erény és az igazságosság a legnagyobb kincse az embernek, s a törvényesség és a törvények? S nem gondolod, hogy csúfnak tetszik majd Szókratész cselekedete? Pedig ezt kellene gondolnod. Vagy eltávozol ezekről a vidékekről, s Thesszáliába költözöl Kritón vendégbarátaihoz, ott azután igazán nagy a rendtelenség és féktelenség, s meglehet, hogy nagy élvezettel hallgatják meg, ha elmondod, milyen neveltető módon surrantál ki a börtönből, álöltözetben, állatbőrt öltve, vagy másvalamit, már amilyen mezt öltenek magukra a szökevények, és hogyan változtattad el az alakodat. De hogy öregember létedre, akinek az életből a természet rendje szerint amúgy is kevés ideje van hátra,

merészkedtél ilyen csúf mohósággal ragaszkodni az élethez, hogy ezért a legnagyobb törvényeket megszegted, ezt nem akad, aki majd fölemlíti? Lehet, hogy nem, ha senkit meg nem bántasz; de ha megbántasz valakit, akkor majd sok mindent hallgathatsz, Szókratész, ami

méltatlan hozzád. Mindenki előtt megalázkodva, rabszolgaéletet élsz majd – s mit téssz? Vagy jól élsz majd Thesszáliában, mintha csak lakomáztatni mentél volna oda? És hát azok a fejtegetéseid az igazságosságról és a többi erényről ugyan hova lesznek? De hiszen te a gyermekeidért kívánsz élni, hogy őket fölnevelhesd és taníthasd. Hogyan? Talán Thesszáliába

viszed, ott neveled és tanítod őket, idegenekké teszed, hogy még ebben az élvezetben is részesüljenek tőled? Vagy ezt ugyan nem teszed, s ők itt nevelkedve jobban nevelkednek és tanulnak, ha te életben vagy, még ha nem vagy is velük? Mert hiszen a barátaid majd gondoskodnak róluk. Hát ha Thesszáliába költözöl, gondoskodnak róluk, és ha a Hadészba költözöl, akkor már nem gondoskodnak róluk? De bizony, ha csak valamit is érnek ezek a te úgynevezett barátaid, akkor hinnünk kell, hogy igen.

XVI. Tehát, Szókratész, hallgass ránk, nevelőidre, és se a gyermekeidet ne becsüld többre, sem az életet, sem más egyebet, mint az igazságot – hogy majd a Hadészba érkezve mind e tekintetben jól tudd védeni magadat az ott uralkodók előtt: mert, úgy tetszik, hogy itt sem lesz számodra, sem bárki számára a tieid közül jobb, igazságosabb és szentebb, ha amúgy cselekszel, és odaérkezve sem lesz számodra jobb. Most ugyan igazságtalanságot szenvedve távozol, de nem mi okozzuk ezt, a törvények, hanem az emberek; ha azonban oly csúfosan megszőksz, s az igazságtalanságért igazságtalansággal, a gonosztettért gonosztettel fizetsz, és a szerződést és egyezségeket, melyeket velünk te magad kötöttél, megszeged, és azokkal mívelsz rosszat, akikkel legkevésbé kellene, magaddal, barátaiddal, hazáddal és velünk, akkor

mi is megneheztelünk rád, míg élsz, odalent pedig a mi testvéreink, a Hadész-beli törvények jóindulat nélkül fogadnak majd téged, tudva, hogy hiszen bennünket is megkíséreltél elveszíteni, amennyire csak telt tőled. Rá ne vegyen hát valahogy Kritón arra, hogy azt tedd, amit ő mond, és ne azt, amit mi.”

XVII. Tudd meg jól, kedves barátom, Kritón, hogy úgy tetszik nekem, mintha ily szavakat hallanék, mint ahogyan a korübasz-papok fuvolahangokat vélnek hallani; s bennem e beszédek hangja éppen úgy bong, s nem engedi, hogy másokra hallgassak; tudd meg tehát, hogy mivel nekem mindez úgy tetszik, ha ellene szólsz, hasztalan szólsz. Mégis, ha úgy

véled,
többre mehetsz, csak beszélj.

KRITÓN

Nincs mit mondanom, kedves Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Hagyd hát abba, kedves Kritón, s cselekedjünk így, mert az isten is erre vezérel.